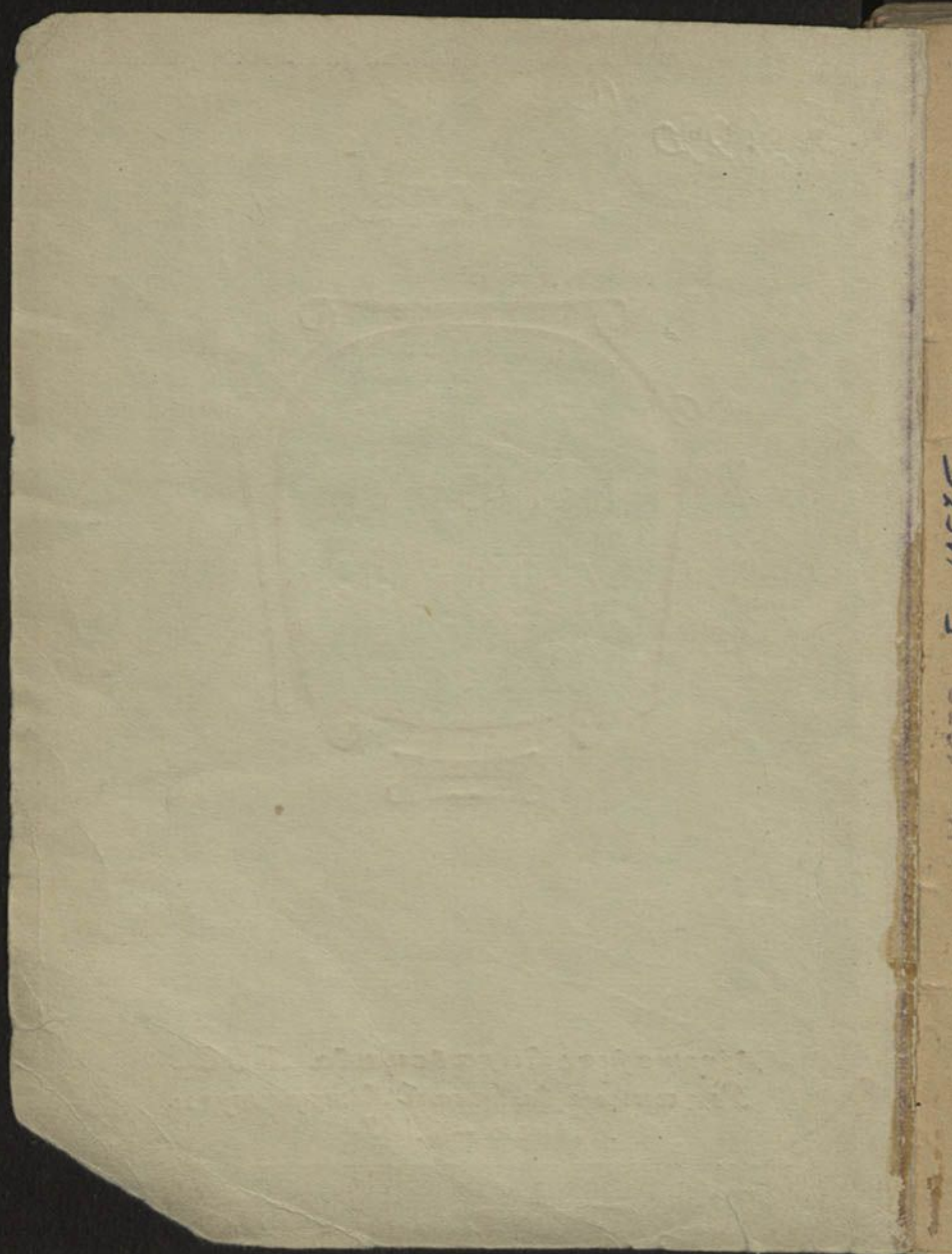


Ба 10545

ШКОЛЬНАЯ БИБЛИОТЕКА



Дзяржаўнае Выдавецтва БССР
Рэдакцыя Дзіцячай Літаратуры
Мінск - 1947



ШКОЛЬНА БІБЛІОТЕКА

Ба 10575

ЗМІТРОК БЯДУЛЯ

АПАВЯДАННІ

Кнз. 1953 г. Б. 4 / 10575.
Бел. адзел
1994 г.

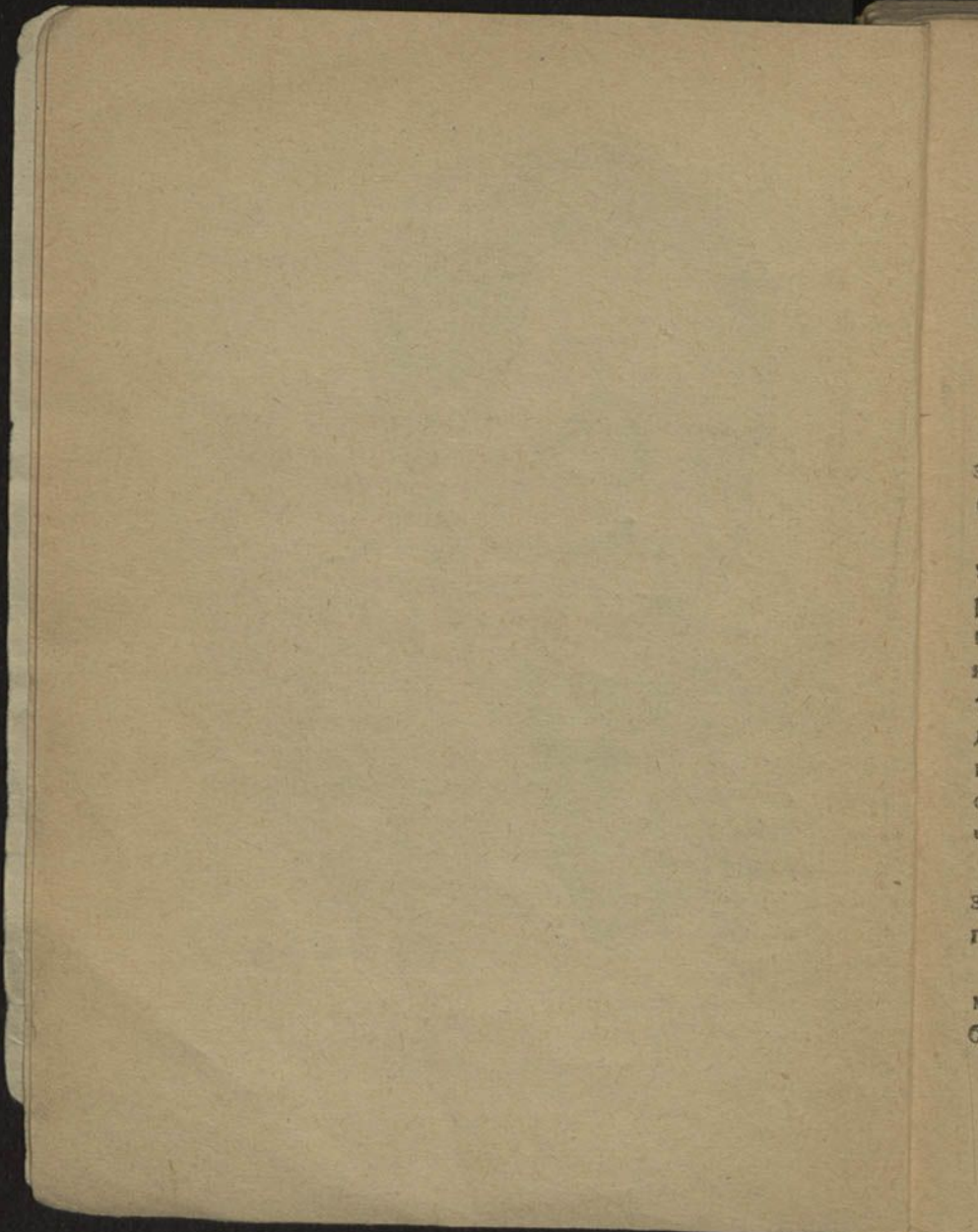


ДЗЯРЖАЎНАЕ ВЫДАВЕЦТВА БССР
Рэдакцыя дзіцячай літаратуры
Мінск—1947

Малюнки мастака ДАВЫДОВІЧА

042009





ЗМІТРОК БЯДУЛЯ

Літаратурная спадчына Змітрака Бядулі, аднаго з старэйшых беларускіх пісьменнікаў, багатая і рознабаковая.

Выступіў Змітрок Бядуля ў беларускай літаратуры як паэт; пазней пачаў пісаць праязныя творы. Ём створана шмат апавяданняў, аповесцей, раманаў; вядомы ён як журналіст і даследчык; ім напісаны артыкулы аб беларускім фальклору, аб тэатры, аб літаратуры. Мы ведаем Змітрака Бядулю і як дзіцячага пісьменніка. Больш трыццаці год плённа працаваў ён у літаратуры. Ён ёй аддаў свой яскравы талент, сваё жыццё, свае думкі і пачуцці.

Першыя дзіцячыя ўражання пісьменніка звязаны з жыццём беларускай вёскі, з горкай працай арацатага, плятагона і лесаруба.

Нарадзіўся Змітрок Бядуля ў 1886 годзе ў глухім мястэчку Пасадзец, былога Вілейскага павета, у беднай яўрэйскай сям'і. Дзед пісьменніка быў дроб-

ным рамеснікам. Бацька, каб пракарміць сям'ю, вымушан быў змяніць шмат прафесій: быў ён балаголам, вазіў купецкі лес, працаваў на лесараспрацоўках.

Дванаццацігадовага хлапчука бацькі аддалі ў ешыбот—яўрэйскае духоўнае вучылішча. «Тры гады плаваў я ў мёртвым моры талмудскіх навук»,—піша пісьменнік у аповесці «У дрымучых лясах», дзе шчыра і задушэўна расказаў аб сваіх дзіцячых і ранніх юнацкіх гадах.

Вельмі цяжка было рухаваму і цікаўнаму хлопчыку сядзець зранку да вечара за сталом, паўтараць за рэбе незразумелыя словы і вывучаць свяшчэнныя гісторыі з жыцця багоў і святых. Гэта было так далёка ад таго, чым жыў і цікавіўся таленавіты падлетак. Нарэшце, яму так апрыкрыла вучоба ў ешыбоце, што ён кідае яе і ўцякае дадому. У бацькоў яго таксама не чакала нічога радаснага. Галечка, голад гоняць яго з хаты. Пятнаццацігадовым юнаком ён ідзе на свой хлеб. Спачатку разам з бацькам балаголіць, а пазней працуе самастойна на лесараспрацоўках. Працаваў Змітрак Бядуля на лесе некалькі гадоў: узімку ад цямна да цямна працаваў з дрывасекамі і вазакамі, а ўлетку ганяў платы па Слізанцы (прыток Нёмана). Жыў разам з рабочымі ў часовых будовах—будках. Самай любімай парой Змітрака Бядулі былі летнія вечары. Пасля работы людзі адпачывалі каля вогнішча. Ласкавае цяпло

вабіла да сябе, еднала людзей, супакойвала, і доўгія гадзіны гучэлі ў паветры песні, чуліся казкі і розныя жыццёвыя гісторыі. Сярод лесарубаў, плытнікаў былі людзі з розных мясцовасцей, розных краёў. Кожны з іх расказваў аб сваёй старане, аб сваіх звычаях, аб сваім горы. Глыбока ў душу маладога юнака западалі іх словы, насычаныя і скаргай, і абурэннем, і распаччу. Гэтыя апавяданні параднілі Змітрака Бядулю з прыгнечанымі людзьмі. Ён палюбіў іх, палюбіў іх песні і застаўся на ўсё жыццё іх другам і абаронцам. Бядуля прагне да навукі. Вучыцца ў школе ён не мае магчымасці,—у бацькоў няма сродкаў, і ён бярэцца за больш-менш даступнае яму, за самаадукацыю. Капейкі, якія пакідае сабе на выдаткі (усе заробленыя грошы ён аддае бацькам), ён траціць на кнігі: выпісвае часопісы, газеты, курсы лекцый, і ўвесь свой вольны час аддае чытанню.

У 1910 годзе ў газеце «Наша Ніва» быў змешчан першы верш на беларускай мове «Начлежнікі пяюць», падпісаны яшчэ сапраўдным прозвішчам пісьменніка «Самуіл Плаўнік». Настрой і думкі гэтага верша навеяны былі паэту начлежнікамі-лесарубамі, якіх ён так любіў слухаць.

Начлежнікі пяюць. У словах глуш лясоў
І дзікай птушкі крык на зыбістым балоце.
І чулы летні шэпт расістых каласоў,
І човен рыбака, і клёны ў пазалоце.

Начлежнікі пяюць. Лунаюць уначы
Да зорак галасы жамчужна-гучнай веяі.
Спявайце галасней! Ты, песня, не маўчы!
Мо' выскачыць з вачэй, бы з крэмя, іскраў
веер.

Начлежнікі пяюць. Кіруйце спеў туды,
Дзе ў сэрцы, у грудзях так горача і цесна,
Вы знойдзеце шмат слоў агнёвых і тады...
У полымя-пажар разгневаецца песня.

Па думцы паэта песня гэта самы каштоўны дар,
якім валодае чалавек. Начлежнікі пяюць... і песня
вучыць іх разумець і любіць хараство прыроды і
жыцця; начлежнікі пяюць... і перад імі песня рас-
крывае новыя, нязведаныя імкненні. Але не толькі
за гэта паэт так высока ацэньвае песню, з такой
пашанай да песні ён ставіцца таму, што песня накі-
равана да людзей, у якіх «у сэрцы, у грудзях так
горача і цесна», можа набрацца «слоў агнёвых» і
распаліць пажар, які прынясе вызваленне народу,
здзейсніць мары народныя аб волі і шчасці.

У вершы «Мары паэта» паэт выказвае думку аб
мэце свайго жыцця, аб накіраванасці сваёй паэзіі:

З хаціны курнай выйду. Над зямліцай
Наладжу арфу я з зарніцы.
Нацягну струны я з праменняў сонца,
З яго агністых валаконцаў.

У зоркі-ноты я ўглядацца буду,
Памкнецца з сэрца спеў да люду,
І на пажар рубінавага ўсходу
Пра лепшы лёс спяю народу.

Паэт хоча сваімі вершамі клікаць народ да лепшага жыцця, да светлай будучыні, ён хоча «гімны пець аб волі».

Пасля надрукавання верша «Начлежнікі ляюць» на старонках газеты «Наша Ніва» ўсё часцей і часцей з'яўляюцца вершы і апавяданні Змітрака Бядулі. Веданне быту народнага, тонкасць псіхалагічнага назірання, уменне расказаць аб перажываннях чалавека проста і шчыра прыцягнула адразу-ж увагу чытача да творчасці пісьменніка.

У 1913 годзе ў Пецербургу выдавецкай суполкай «Загляне сонца і ў наша ваконца» быў выдадзены зборнік вершаванай прозы пад назвай «Абразкі».

У гэтых невялічкіх настраёвых творах-імпрэсіях, як і ў сваіх вершах, Змітрок Бядуля выказвае незадавальненне акружаючай рэчаіснасцю, шукае выйсця—шляху, які-б прывёў да разумнага і светлага жыцця. Ён усім сэрцам імкнецца да нечага прыгожага, высокага, не ўяўляючы сабе яшчэ, якім яно павінна быць у рэальнасці. Гора народнае выклікае ў ім пякучы боль. Часамі ён адчувае сябе бездапаможным што-небудзь зрабіць, каб народу ўздыхнулася лягчэй, і ў разгубленасці стараецца ўцячы ад суровай сапраўднасці ў свет мары і фантазіі.

І таму побач з творамі, у якіх пісьменнік паказвае жыццё беларускага народа, знаходзяць месца творы, дзе героямі з'яўляюцца русалкі, лесавікі і іншыя

фантастичныя стварэнні,—творы, прасякнутыя распачлівымі развагамі, тужлівымі настроямі.

Выключную цікавасць для нас маюць яго апавяданні-навелы. У гэтых творах Змітрок Бядуля з уласцівай яму сумленнасцю і праўдзівасцю паказаў трагедыю працоўнага чалавека, якога царскае самаўладства давяло да жабрацтва, прытупіла ў ім пачуццё чалавечай годнасці і самасвядомасці.

У апавяданні «Летапісцы» пісьменнік расказвае пра скаргу старога бацькі на нявестку, якая крыўдзіць яго, папікае кавалкам хлеба. Гэтай тэмай аўтар прысвячае і апавяданне «Умарыўся».

Самым яркім апавяданнем па сіле абагульнення трэба назваць «Пяць лыжак заціркі», у якім пісьменнік змог перадаць увесь жах жабрацкага існавання сялянскай сям'і.

Асаблівай цеплынёй і любасцю прасякнуты творы Змітрака Бядулі, у якіх ён расказвае аб жыцці дзяцей. Вельмі цяжка жылося ў царскія часы даросламу люду. А што сказаць пра дзяцей беднаты! Бязрадасным, беспрасветным было іх дзяцінства. Тысячы іх гінулі ад холаду і голаду.

У апавяданні «Тулягі» мы знаёмімся з такой тыповай для тых часоў і такой сумнай гісторыяй. Захварэла трынаццацігадовая Ганулька, памочніца і ўцеха бацькоў. Яна ўжо батрачыла. І вось застудзілася ў часе малацёбы і яе адвезлі дадому. Гора сям'і невымоўнае. Бязлітасная смерць вырвала ўжо чац-

вёра дзяцей. З вялікім хваляваннем Змітрак Бядуля расказвае аб апошніх хвілінах жыцця дзяўчынкі:

«Сягоння яна толькі цяжка стогне, лежачы на сенніку... А праз брудны кавалак шыбіны, перакрыжаванай лучынкамі, прасвечваюцца праменні сонейка, і многаколерны пыл тоўстым слупам даходзіць аж да бледнага твара Ганулькі... Пазірае яна на залатыя праменні, і слёзы коцяцца з вачэй... Вось пачала абамлеўшымі ад смагі вуснамі нешта шаптаць ціха, ціха. Маці прыслухоўваецца, але не можа пачуць нічога.

Шэпт усё слабей ды слабей... Гэтак сама шэпча і скрыпка, калі музыка адымае ўжо смычок ад струн. Змоўкла Ганулька».

Маці не магла ўжо плакаць, бо за век выплакала ўжо свае слёзы. А бацька, заўсёды маўклівы і вытрыманы, паваліўся на гліняны памост і плакаў, як малое дзіця.

Пра двух хлапчукоў Халімона і Цішку расказваецца ў апавяданні «Малыя дрывасекі». Каб пракарміць сябе і хворага бацьку, дзеці вымушаны хадзіць да купца ў лес на заробаткі. Змучаныя працай, яны селі ля хвоі адпачыць і замерзлі.

Асабліва трагічным было жыццё таленавітых дзяцей. Яны не маглі заняцца справай, якую яны любілі. Іх не разумелі, над імі пакеплівалі. Сцёпка, герой апавядання «Велікодныя яйкі», вельмі любіць маляваць, але не было ў яго фарбаў. Ён разразае

сабе пальцы і крывёю размалёўвае велікодныя яйкі. Расказваючы гэтую самую гісторыю, Змітрок Бядуля робіць вынік, што «проза жыцця з паэзіяй не можа ўжыцца разам у гаротнай сялянскай хатцы. Паміж імі адбываюцца заўсёды балючыя сутычкі. Гэтыя дзве супраціўніцы чалавечага характару рэдка ўступаюць месца адна адной, і чалавек, які нарадзіўся пад апекай муз, вельмі шмат церпіць ад акружаючых абставін».

Гэту тэму пісьменнік паўтарае толькі ў дачыненні да дарослага чалавека ў апавяданні «Бондар», напісаным у 1920 годзе, а ў апавесці «Салавей» яна знаходзіць поўнае і бліскачае вырашэнне.

Такім чынам, пераважная большасць дарэволюцыйнай прозы Змітрака Бядулі прывечана паказу жыцця беларускага народа, прыгнечанага і эксплуатаемага царызмам.

Паказваючы адмоўныя рысы характару сваіх герояў (грубасць, жорсткасць), кепскія ўчынкi і паводзіны (п'янства, лаянкі), пісьменнік не выклікае непрыязні ці асуджэння гэтых абяздоленых людзей, наадварот, сімпатыі чытача на баку іх, з'яўляецца пачуццё спагады і спачування, жаданне дапамагчы ім, абуджаецца пачуццё нянавісці і абурэння да ўсіх прыгнятальнікаў народа, якія імкнуліся давесці працоўных да фізічнага і маральнага спусташэння.

З 1912 года Змітрок Бядуля не толькі друкаваўся на старонках газеты «Наша Ніва», але быў і ста-

лым яе супрацоўнікам. А з мая месяца 1914 года, калі стаў рэдактарам газеты Янка Купала, на іх дваіх лягла ўся работа па выданню газеты. Янка Купала ў адным сваім лісце адзначае, што яму і Змітраку Бядуле прыходзілася адначасова быць і рэдактарамі, і перакладчыкамі, і карэктарамі, і выпускаючымі. У 1915 годзе немцы акупіравалі Вільню. Янка Купала і Змітрок Бядуля выехалі, і газета перастала выходзіць. У 1916 годзе Змітрок Бядуля жыве ў Мінску і працуе ў камітэце па аказанню дапамогі бежанцам. У гэты час пісьменнік вельмі зблізіўся з Максімам Багдановічам, які жыў у яго на кватэры перад ад'ездам у Крым.

Да Кастрычніцкай рэволюцыі была выдадзена толькі адна кніжка Змітрака Бядулі «Абразкі», а пасля рэволюцыі амаль штогод выходзілі яго зборнікі твораў, што сведчыць аб вялікім творчым уздыме пісьменніка, аб росквіце яго таленту пасля 1917 года.

У 1922 годзе выходзіць зборнік вершаў «Пад родным небам» і зборнік апавяданняў «На зачарованых гоняях», у 1924 годзе — «Буралом», у 1926 годзе — «Аповяданні», у 1927 годзе — «Салавей», у 1928 г. — «Дэлегатка», у 1930 г. — «Язэп Крушынскі», у 1931 г. — «Незвычайныя гісторыі», а затым выходзяць зборнікі «Дэлегатка» і «Дзесяць», раман «Набліжэнне», аповесць «У дрымучых лясах», паэма «Хлопчык з-пад Гродні».

Вось няпоўны пералік кніжак Змітрака Бядулі, якія вышлі ў паслярэвалюцыйны час.

Творчасць Змітрака Бядулі пасля вялікага Кастрычніка набывае новыя ідэалагічныя якасці, яна робіцца больш багатай тэматычна, больш рознастайнай і ў жанравых адносінах.

У вершах ён перадае сваё захапленне мужнасцю народа, яму хочацца забыць жуду і гора, бо «новы кліч шлях у адноўленай прыродзе». Паэт апявае веліч рэвалюцыі, якая зруйнавала свет няпраўды і здзеку і прынесла радасць і волю.

Дрыжы, магнат-сатрапі
Бо раб разбіў кайданы.
Пусціўся ён у свет
Да сонца і да зор.
Ён спаліць, як агнём,
І здзекі і абманы:
Засвеціцца зямля,
Ачысціцца прастор.

Ён з радасцю адзначае гатоўнасць народа абараняць сваю Радзіму:

Няхай наш сцяг спрабуе здзерці з месца
Ганебны пан, сусветны капітал.
Тады мы ўсе—чырвоныя армейцы!
Тады мы ўсе—чырвоныя страшны шквал!

У праявітых творах пісьменнік паказвае тую сацыяльную зрух і ў жыцці беларускага народа, якія выкліканы вялікай рэвалюцыяй.

У апавяданні «На балоце» расказваецца аб барацьбе беларускіх сялян з польскімі легіянерамі. Аб дапамозе дзесяцігадовага хлапчука Уладзіка партызанам чытаем у творы «Шрам».

Жыццё савецкіх людзей, змястоўнае і багатае, знайшло сваё адлюстраванне ў творы «Жалейка». Лёс Сяргея Румейкі тыповы для нашага часу. Здольны да музыкі хлопчык атрымаў магчымасць вучыцца і стаў кампазітарам. Кастрычніцкая рэволюцыя адчыніла перад забітым батраком дзверы навукі і зрабіла яго чалавекам. Каб не было рэволюцыі, Сяргея Румейку напаткаў-бы лёс, падобны да лёсу Сцёпкі з апавядання «Велікодныя яйкі» ці старога Данілы з твора «Бондар».

Аб калгасным жыцці, аб класавай барацьбе на вёсцы напісаны творы «Віхор», «Дзве ночы».

Бядуля ў гэтых творах паказвае, як ва ўмовах савецкай рэчаіснасці выходзілі новыя людзі, якія бязмежна любяць свой народ, сваю працу і якія гатовы сваё жыццё аддаць за тое, каб іх Радзіма магла мужнець і квітнець. Творы, напісаныя Змітраком Бядуляй аб жыцці народа ў царскія часы, сталі гучэць па-новаму; яны набылі большую сацыяльную заастрасць. Мы бачым у іх, як нарастае народны гнеў, як гартуецца нянавісць да паноў, да ўсіх эксплуатацараў. Гэта ўжо не такія бязвольныя, забітыя людзі, якія імкнуцца ўтапіць гора ў га-

рэлцы, не, яны бяруць зброю ў рукі і змагаюцца самі за сваё вызваленне.

Старога Лявона, героя апавядання «Дванаццацігоднікі» пакрыўдзіў памешчык. Шмат гадоў жылі тапораўцы на панскай зямлі, яны столькі працы палажылі на яе, што не маглі сабе ўявіць жыцця на новым месцы. І вось аднойчы пан загадаў іх выселіць. Дзед Лявон помсціць пану: вылучыўшы зручны момант, ён пускае з дымам панскую маёмасць.

Адным з выдатнейшых твораў не толькі ў творчасці Змітрака Бядулі, але ў беларускай савецкай літаратуры з'яўляецца апавесць «Салавей». Гэты твор напісан аб жыцці беларускага сялянства ў часы прыгону. З глыбокім веданнем рэчаіснасці пісьменнік паказаў два класава варожыя лагеры: жыццё паноў і жыццё народа.

Першае ўяўленне аб паншчыне пісьменнік атрымаў яшчэ ў дзесяцігадовым узросце, слухаючы стогадовага дзеда Мірона Сабалевіча, у мінулым прыгоннага селяніна пана Мыслінскага, які валодаў зямельнымі абшарамі ў аколіцах мястэчка Пасадзец. Беларускі казачнік Мірон Сабалевіч, «неписьменны летапісец аколіцы, стары творца пагаворак і філасофскіх пасловіц», так характарызуе пісьменнік гэтага чалавека, расказваў яму розныя былі з часоў паншчыны: пра гаротнае жыццё сялян, пра здзекі і свавольствы старога лютага пана, які сваімі рукамі скалечыў нямала народу, пра старую

54/1057

пані, якая любіла катоў і люта распраўлялася з прыгоннымі.

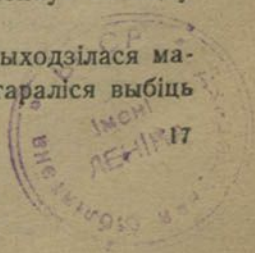
Успаміны дзяцінства ўзбагаціліся і ўласным вопытам пісьменніка. Многа гора давялося перажыць яму самому і яго сям'і; многа страшнага, несправядлівага назіраў ён вакол сябе. Бачыў ён, як Язэп Чорнабароды, сын Мірона Сабалевіча, ад цямна да цямна працаваў на зямлі пана, бачыў ён, як сяляне адпомсцілі панскаму псару Сымону Найдзе, ад якога мелі многа гора.

Усе гэтыя назіранні далі яму багаты матэрыял для твора, а Мірон Сабалевіч, Язэп Чорнабароды, пані Мыслінскія, псар Сымон Найда сталі праваобразамі герояў аповесці «Салавей». Тыповым прадстаўніком панства ў творы з'яўляецца памешчык Вашамірскі. Ён доўгі час жыў за граніцай. Нарэшце, загранічныя забавы яму надакучылі, і ён варочаецца ў свой маёнтак.

«Як вярнуўся дамоў, пан Вашамірскі задумаў нарыхтаваць свой уласны тэатр. Выпісаў з Парыжа рэжысера, балетмайстра. Аркестр з 8 чалавек прыгонных з капельмайстрам ён адкупіў у суседняга пана Ваяводскага за дзве тройкі стаеннікаў і за дзесятак лепшых сабак з славутой псарні нябожчыка бацькі. Падабраўшы з сваіх «хлопаў» хлапцоў і дзяўчат, адчыніў у сябе студыю».

Гэта новая забава пана дорага абыходзілася маладым акторам. Перш за ўсё з іх стараліся выбіць

2. Аповяданні.



54/1057
1953 г.

«хамскую» мову. Іх вучылі гаварыць па-польску. За кожную памылку іх білі, здзекваліся над імі. Няшчасная моладзь, загнаная ў палац для панскай пацехі, горача ненавідзела і пана і яго тэатр. Блажні пані Вашамірскай не зналі межаў. Яна прымушала прыгонных служыць не толькі сабе, але і сваім катам, якіх лічыла стварэннямі, непараўнальна вышэйшымі за людзей. Народ пакутваў, а на крывавай сялянскай працы, на горы народным паны Вашамірскія будавалі свой добрабыт, сваё панаванне. Вобразам прыгнятальнікаў Змітрок Бядуля супроцьстаўляе вобразы сялян: Сымона, Салаўя, Зосі і іншых.

Вобраз Салаўя не новы ў творчасці Бядулі. Лёс таленавітага юнака з народа хваляваў пісьменніка заўсёды, і ён ставіў гэту праблему неаднаразова ў сваіх творах.

Але Салавей не толькі мастак, ён не толькі чаруе людзей сваім свістам, ён робіцца мсціўцам народным, ён становіцца на чале паўстанцаў і змагаецца з панамі.

Вобразы сялян, выведзеныя ў аповесці «Салавей»,носяць у сабе ў большай ці меншай ступені нянавісьць да паноў, любяць волю і не скараюцца перад цяжкім жыццём і ўціскам.

Падзеі, якія апісваюцца ў аповесці, адбываюцца ў пачатку XIX стагоддзя на Беларусі. Бядуля паказваў нам распад прыгоннай сістэмы працы, устоі

якой захісталіся ад безупынных сялянскіх паўстанняў.

Паказу калгаснага будаўніцтва прысвечан раман пісьменніка «Язэп Крушынскі».

Працуючы над тэмамі з жыцця савецкай рэчаіснасці, ствараючы творы аб мінулым беларускага народа, пісьменнік не спыняе работы і па апрацоўцы фальклора. Вялікі знаўца народнай творчасці, ён піша вельмі паэтычную паэму «Ярыла», шырока выкарыстаўшы ў ёй фальклорныя матывы, якая, на вялікі жаль, засталася не скончанай, апрацоўвае палескія казкі.

Не пакідае Змітрак Бядуля пісаць і для дзяцей.

У паэме «Хлопчык з-пад Гродні» пісьменнік расказвае, як цяжка жылося дзецям працоўных ў былой Заходняй Беларусі і з якой радасцю сустрэлі і дарослыя і дзеці сваю вызваліцельніцу Чырвоную Армію.

Выключную цікавасць мае і яго казка «Сярэбраная табакерка». Трэба адзначыць, што апошнія слова пісьменніка было накіравана да дзяцей.

Вялікую творчую працу Змітрака Бядулі абарвала вайна. Ён вымушан быў пакінуць Беларусь. Ён так верыў у перамогу савецкага народа над нямецкімі захопнікамі, ён верыў, што вернецца да родных месц, да мірнай працы. Вярнуцца на бацькаўшчыну Бядулі не давялося. Ён памёр 3 лістапада 1941 года ў Уральску, дзе яго і пахавалі.

За выдатныя заслугі ў галіне літаратуры савецкі ўрад узнагародзіў яго ў 1939 годзе ордэнам Працоўнага Чырвонага Сцяга.

Творчасць Змітрака Бядулі ведаюць не толькі ў Беларусі. Яго творы ў перакладах на рускую, літоўскую, яўрэйскую, грузінскую мовы чытаюць і любяць народы нашай неабсяжнай Радзімы.

Алеся Александровіч.



У ШАЛАШЫ

авакол густа зялёнай нізіны паплавоў смуглелі далі. Яны былі ўбраны ў ружова-сонечныя хмызнякі, у змрочна-сінявыя лясы, а ў адным месцы яны плылі па возеры, нібы фла тылія вузкіх перламутравых чаўноў. З недалёкага ўзмор'я брыло з вадапою блакітнае стада паўночных вятроў. Па дарозе гэтае стада таптала зялёную шчэць балотнай травы, скубла стагі і навальвалася грудзьмі на стары рыбацкі шалаш. Над шалашом дрыжэлі тонкімі сцябламі некалькі вудаў. Ля куста, ветліва распасцёршага свае галіны, сядзеў на калодзе чалавек. Ён пісаў. Ліпеньскія паўночныя вятры рвалі ў яго паперу з рук, кучаравілі густую кучму валасоў і халадзілі яго голены твар. Чалавек быў глыбока задумнены, з лагоднай усмешкай жмурыў вочы на вецер. Часам, у хвіліну забыцця, гладзіў далонню густую шэвялюру, нібы лысіну, і браўся за голены падбародак, быццам за бараду...

Недалёка ад яго растуць з зямлі агнёвыя языкі. Ад ветру яны выцягваюцца, уюцца вакол сухіх сучкоў галля чырвонымі абручамі. Ля вог-

нішча стаіць дванаццацігадовы хлопчук і пільна назірае за чалавекам. Бачачы, як чалавек глядзіць, нібы лысіну, валасатую галаву і стараецца намацаць бараду на голеным падбародку, хлопчык ледзь стрымліваецца ад смеху. Аднак, хутка ён становіцца сур'ёзным, і трывога свеіцца ў яго вачах. Ён хоча нешта сказаць чалавеку, але баіцца перашкодзіць у рабоце.

— Някай Ільіч піша... — думае ён. — Пры вячэры скажу яму, каб ён помніў, што на яго галаве парык, а барада голеная.. Яшчэ не прывык...

Імя хлопчыка—Коля. Ільіч у жарт называе яго „кашаварам“. Час-ад-часу хто-небудзь з старэйшых братоў хлопчыка прыносіць сюды свежую рыбу, крупы, бульбу.

Коля нагінаецца над кацялком, знімае шумавінне, мяшае лыжкай страву, сыпле туды шчапотку солі, перцу і прабуе на смак, як сапраўдны кашавар. Пры гэтым ён таропіць вочы ўдаль і доўга прыслухоўваецца да смаку...

Ён гатуе вячэру для Ільіча...

Раптам твар хлопчыка скрывіўся ад болю, іскра папала на босую нагу. З лыжкай у руцэ ён адскаквае ад вогнішча і студзіць нагу ў вільготнай траве.

Крык болю хацеў вырвацца з губ хлопчыка, але няможна—перашкодзіш Ільічу... Ён з апаскай азіраецца на сагнутую над паперай фігуру чалавека. Ільіч трымае на каленях шытак. Піша, піша... Рупліва і спрытна рухаецца рука на паперы туды і сюды. Чалавек тчэ незвычайную дарагую тканіну...

У вушах звяніць тонкае, як волас, несупынае дзынканне камароў...

Адна частка твара у Ільча ружовая ад заходзячага сонца, а другая частка у сінім цені. Ён выглядае і маладым і старым.

Часам Ільч на адно імгненне вока адвернецца ад паперы, ахоплівае ўвесь летні прастор пап-лавоў і зноў нагінаецца, і зноў лёгкі шурхат пісання... Хлопчыку здаецца, што і уночы чуе гэты несупынны шурхат...

На паплавах пачынаюць усё больш і больш вызначацца цені.

Ледзь прыкметна сонца зпускаецца на лес медным шчытам. І чым ніжэй коціцца яно, тым даўжэй расцілаюцца на прасторы сінія абрусы ценяў.

Коля мерае цень сваім вокамерам, і каб ён, хлопчык, стаў цяпер босымі нагамі на зубчастыя вершаліны лесу, дык гарэзным Ільняным чубам упіраўся-б у самае сонца...

Возера ружовае, як віно. На шліфаваных зы-бах вод пераміргваюцца цяпер рознастайныя ко-леры захаду. На яркай гладзі вады вырысоўваюцца дзе-ні-дзе чаўны з рыбаловамі. З клапатлівым крыкам узнімаецца стада чаек.

Больш спешна рухаецца на белым лістку па-перы рука Ільча. Ад напружанасці на ёй высту-паюць жылкі. Ільч крыху ўзрушаны. Адным во-кам з пашкадаваннем зірнуў на сонца.

Цяпер хлопчык мог-бы сядзець на лесе, а сонца было-б яму на галаве, як шапка...

І незвычайныя думкі з'явіліся ў хлопчыка:
— Каб можна было затрымаць сонца, Ільч сядзеў-бы цяпер пры ясным надвор'і і пісаў-бы, пісаў доўга, доўга... А то штодзень дажджы.
Нядаўна Ільч пераглядзеў кіпу газет і аддаў

хлапцу, пры гэтым паглядзеў з цёплай усмешкай і з хітраватымі іскрачкамі ў прыжмураных вачах. Коля кідаў газеты ў агонь. Ён разумеў па-свойму выраз вачэй Ільіча:

— Мала што можа здарыцца. Юнкеры Керэнскага могуць нахлынуць сюды. Пабачаць у нас газеты і здагадаюцца, што мы з табою, кашавар, людзі не простыя, пісьменныя. Дык што-ж мы робім у гэтай глушы?

А што-б ні здарылася, ён, Коля, маўчаў-бы... Яму непатрэбны і словы бацькі, сивога і старога слесара, які колькі дзён таму назад папярэдзіў усіх сыноў:

— Амінь. Нікому не гаварыць!

Сонца на адну далонь ад сіняга насупленага лесу. Ільіч не адрываецца ад паперы. Ён увесь у цені. На яго ілбе глыбеюць маршчыны. Вецер трэпле сшытак.

Коля з крыўдай глядзіць на захад.

Уводдалі блішчыць уткнутая ў зямлю каса.

Пахне гатаванай рыбай і свежаскошанай травой.

Зараз будзе гатова вячэра для Ільіча.

Цені растуць і растуць.

Ільіч кідае заклапочаны позірк на аколіцу.

— Прасторны кабінет, але электрычная лямпа гасне...

Макаў цвет—сонца—павольна апускаецца. За-лаціцца хрыбет лесу. Апошнім позіркам прамень запальвае башлыкi стагоў. Пажарышча неба нізіцца ў возера. На далёкім небасхіле імчыцца сіні коннік з палаючай касой за плячыма.

Яшчэ больш спешна ходзіць па белым лістку рука Ільіча.

Палогі ценяў апускаюцца на абшар. З сумам пазірае малы кашавар на паміраючы дзень.

Ільіч пільней прыглядаецца да паперы. Пакутлівыя штрыхі моршчаць лоб і хаваюцца пад насунуты парык.

Апошняя чайка срэбранай кропкай узнялася высока ў неба. Знікла. На крыллях чайкі патух апошні блік дня.

Смялей задзынкалі камары. Іх вакол Ільіча цялае племя. Не даюць пісаць. Ён адмахваецца сшыткам і глядзіць на хлопчыка:

— Абуйся, кашавар. Прастудзішся...

Ледзь не бацькоўскі голас.

Коля паслухмяна бяжыць к шалашу. Абуваецца. Вяртаецца назад.

— На, схавай.

Ільіч падае яму сшытак, трэ рукі адну аб адну і грэе іх над вогнішчам.

Коля нясе сшытак да стога. Там ёсць патаемае месца. Ён кідае позірк на недапісаную старонку.

Ільіч напісаў сёння толькі пяць з паловай лістоў.

Перад вачыма Колі мітусяцца дробныя літары і густыя баразёнкі радкоў, што цягнуцца з краю да краю. На паперы аніводнага свабоднага месца. Блішчаць літары і жывуць асаблівым жыццём.

Удзень быў дождж. У цёмным шалашы нельга было пісаць. Ільіч ляжаў нічком на шуршавістым сене і праз мутную тканіну дажджу пазіраў у засмужаную даль. Барабаніў пальцам па сшытку. Спачатку яго лагодны твар быў крыху сумны, потым усмешка азарала яго. Здавалася, што праз густы дождж ён удалі бачыць сонца,

набліжае будучыню і чуе гоман мільёнаў людзей... Ён прыслухоўваецца. Нібы плыве сюды гутарка Кобы...

Ад дажджу тады шуршаў шалаш, нібы мышы скраблі.

Коля яшчэ раз зірнуў на першую старонку сшытка— „Дзяржава і рэволюцыя“.

Ільіч сам аднойчы растлумачыў свайму кашавару, што піша кнігу аб тым, як зрабіць рэволюцыю і будаваць новую дзяржаву...

Ільіч такі зразумелы і прсты...

Не раз у цёмныя ночы ў шалашы ён жыва і ярка апавядаў Колю, як рабочыя возьмуць уладу ў свае рукі і як зажыве пасля працоўны чалавек на вялізных прасторах зямлі...

Залатым вокам блішчыць у смуглявасці вечара невялікі агеньчык. Цяпер вочы Ільіча цямнеюць, як ніколі. Яны яскравяцца цёпла і ласкава. Ён хваліць кашавара за смачную вячэру і так жартуе, што кашавар ледзь стрымліваецца ад смеху. А стрымліваецца ён, каб не рабіць шуму... Ноч насоўвае на паплавы шаўковы балахон. Вогнішча дыміць і паволі патухае. Не спыняецца гул камароў. Недзе ў кустах крычыць балотная птушка. З вільготнай далі даносяцца гудкі паравозаў.

Перад тым як ісці спаць, Коля доўга ўглядаецца ў акаліцу, прыслухоўваецца да кожнага шлоаху.

Калі ўдзень Ільіч даў хлопчыку запісачку ў горад для Кобы або Крупскай, ён жартаваў:

— Ты, кашавар, галавой адказваеш за гэту паперку.

Хлапец павінен быў аддаць запісачку свайму

бацьку ці аднаму з старэйшых братоў. Коля зірнуў сам у паперку—лічбы і нейкія значкі.

Дома ён даведаўся, што Ёльча усюды шукаюць юнкеры і казакі. Шпікі Керэнскага правяраюць дакументы ў пасажыраў чыгункі, робяць вобыскі па кватэрах рабочых. З фатаграфіяй Ёльча ў руках яны прымерваюцца да людзей, аглядаюць іх з усіх бакоў і звяраюць з партрэтамі—а можа гэта „ён“?

А „ён“ у шалашы...

Спакойны, упэўнены, працавіты і добры, ён пранізвае вачыма далі і набліжае час. У шалашы цяпер галоўны штаб рэволюцыі. Коля носіць запісачкі з галоўнага штаба. Коля—связіст Ёльча... Ды ён, Коля, яшчэ ў дні Лютаўскай рэволюцыі вінтоўку падаваў бацьку, прышпільваў яму ленту з патронамі...

... І яшчэ нядаўна Коля бачыў, як юнкеры і казакі рабілі аблавы на людзей, што насілі пачкі „Правды“. Дзіўныя сцягі былі ў юнкероў—чорныя з белым чэрапам і касцямі накрывж. На вуліцах Петраграда яны перастрэльваліся з рабочым народам, над якім палыхаў чырвоны, як полымя, сцяг...

Па абшарах лугавін сцелецца малочны туман. Ён дышае вільгаццю ў шалаш. Ёльч яшчэ не спіць—варочаецца на сене з боку на бок.

З-за возера са станцыі Разліў галосяць гудкі. Адчуваецца пыхценне паравозаў. Пэўна там у пасажыраў правяраюць дакументы і прыглядаюцца да іх, каб параўнаць з партрэтамі Ёльча.

Марудна насоўваецца ноч.

Па стагах шуршыць халодны, прарэзлівы вецер, прабірае да касцей. Ёльч прыглушана каш-

ляе. Грозна шуміць лес. Яго роўны гоман, нібы гоман мільёнаў людзей, набліжаецца да шалаша і чакае загаду і пытаецца ў свайго камандзіра:

— Калі?

Гэтае „калі“ пытае Коля, бо Ільіч не строгі і гаворыць з ім, як роўны з роўным...

— Калі? Мой бацька казаў, што рабочыя рвуцца ў бой.

У пацёмках Ільіч гладзіць пяшчотна галоўку малага кашавара і гаворыць ціхім голасам, нібы адказвае на свае ўласныя думкі:

— Яшчэ рана... Рабочы Петраграда гатоў... Фронт... Сялянства... Нам трэба раней растлумачыць... і тады... тады...

Вільгаць туману лезе ў цёмны шалаш.

— Колькі часу можа на гэта пайсці?—пытае хлопчык, як дарослы.

Хвіліна цішыні. Пасля, як даросламу, Ільіч адказвае:

— Месяцы тры. Думаю, што прыблізна ў кастрычніку дадзім гарачы бой буржуазіі. Перамога будзе на нашай старане...

Жухлая балоцістая ноч, як гнілая керэншчына, лезе ў шалаш.

— Накрыйся, кашавар,—кажа Ільіч бацькоўскім голасам,—а то прастудзішся...

— У кастрычніку...—шэпча Коля.

Ён нацягвае цёплы бацькаў кажух. Пад ім шуршыць балоцістае цвёрдае сена, і ён ціха паўтарае:

— У кастрычніку...

Мінск, 1936 г.



ПАЦЬ ЛЫЖАК ЗАЦІРКІ

гата! Агата!

— Ну, чаго глотку дзярэш?

— Скора зацірка згатуецца?

— Маеш часу пачакаць трохі, не панясу прадаваць на кірмаш!

Яшчэ не паспела яна адказаць свайму Антосю, які ляжаў на пяколку і стагнаў,—ні то ад болю, ні то ад голаду,—як з усіх бакоў апанавалі яе дзеткі—нямаведама, хлопчыкі ці дзяўчынкі, бо яны былі адзеты ўсе ў доўгія да пят кашулькі... Запішчэлі яны ўсе ў адзін голас.

— Мамка зацірку гатуе!

І давай скакаць вакол маці і цягнуць за фартух спадніцу, як галодныя ваучаняты.

— Мамка, мне дасі!

— Мамка, мне дасі!

І блішчэлі іх галодныя вочы ад радасці...

— Ці-і-ха, каб вы скіслі!—крыкнула Агата.— Згатаваць не даюць, хоць ты тут на кавалкі рассыпайся!—і адагнала іх вілачнікам ад прыпечка...

Гэта было вясной, якраз у тую пару, калі галадуха пануе па вёсках, калі няма чым і муху на-

карміць. Апошні запас вышаў, хоць зубамі ляпай;
шчаўя яшчэ нямашака... Горкае цяпер жыццё ў
хворага Антося. Ён сам рабіць не можа. Адна
толькі жонка працуе на яго і дзяцей.

Учора ёй, Агаце, пашанцавала. Яна выенчыла
ў суседа фунт мукі на зацірку.

Вось і гатуе яна для сямейкі снеданне... У цём-
най малой хатцы вялікае свята...

Пазіраў Антось на прыпечак і ціха бурчэў. Ён
ведаў, што цяпер Агата валадарніца...

Пазіралі дзеткі з-пад цёмнага тапчана на вясёлы
агеньчык у печы і шушукаліся.



Агата ўсё падлівала вады і мяшала зацірку вялікай лыжкай. Нарэшце паставіла на стол.

— Гатова!—крыкнуў весела Антось і давай карабкацца з пяколка.

— Гатова! Гатова!—запішчэлі дзеткі і скакалі, як зайчыкі, да стала, дзе ўжо стаяла вялікая падушная міска, у якую Агата пераліла зацірку з гаршчка. Густы пахучы пар клубіўся над міскай і павялічваў галодны апетыт шчаслівай у гэты момант сям'і.

* * *

Шчасце не мае сваёй асобнай меркі для ўсіх людзей на свеце, але кожны чалавек мае сваю асобную мерку да шчасця і свой асобны погляд на самое шчасце...

* * *

І шчаслівая сямейка хваталася за лыжкі.

— Ай! ай!—запішчэлі дзеткі.

Антось вылупіў вочы і моўчкі давіўся гарачай заціркай.

— А каб вас ліханька не ўзяло. Я-ж вам казала—не хапайце, бо гарачая!—лаяла іх Агата.

Пазіралі, пазіралі яны на гарачую зацірку і не вытрывалі—і зноў давай есці... Ажно слёзы каціліся з вачэй. Не з'елі яшчэ і трэцяй часткі, як у хату увайшла суседка Сцёпчыха.

— Дзень добры!

— Дзень добры!

— Хлеб ды соль!

— Дзе тут хлеб—зацірку ядзім, просім на снеданне!—кажа Агата.

— Ого! На зацірку і я ахвотніца!—адказала Сцёпчыха, і яе галодныя вочы заблішчэлі. Узяла лыжку і спрытна падсела да міскі..

Спахмурнеў Антось і толькі ніжэй апусціў галаву.

— Нам і самім мала,—падумаў ён.

З'ела Сцёпчыха адну лыжку і ўзялася за другую.

— О, каб цябе!—хацеў сказаць Антось і ледзь стрымаўся. Дзеткі таксама пачулі небяспеку і, скоса пазіраючы на Сцёпчыху, спрытна запрацавалі лыжкамі...

— Тры!—чуць не крыкнуў Антось, як Сцёпчыха зачэрпнула лыжкай у трэці раз.

— Ратуйце! Ратуйце!—ледзь не плакаў ён, як яна апусціла лыжку ў міску ў чацверты раз. А як з'ела пятую, то ўжо міска была пустая...

— Разбойніца!—крыкнуў Антось на сваю Агату, як ужо Сцёпчыха падзякавала і пайшла.—Разбойніца!..

— Ці я вінавата, што яна гэткая свіння!—лемантавала Агата.

І папсулася свята беднай сямейкі. Спахмурнелі твары.

Кожны думаў: „О-го! Каб лепей я з'еў гэтыя вяць лыжак зацірк!“...

* * *

Няшчасце не мае сваёй асобнай меркі для усіх людзей на свеце, але кожны чалавек мае сваю асобную мерку да няшчасця і свой асобны погляд на самое няшчасце.

Вільна, 1912 г.

МАЛЫЯ ДРЫВАСЕКІ.



імовы дзень блішчыць тысяччу агнёў,
Люты мароз. Снег пад нагамі скрыпіць,
як жывы.

Бор атулены ў белую пушыстую світку. Ён
стаіць задуменны, як сівы дзед.

Грукат дрывасекаў разлягаецца водгаласкамі
па аколiцы.

Трах-трах! Трах-трах!

Яшчэ здалёку можна было прыкмеціць, як блі-
шчыць пад сонцам піла, а абапал матулі-хвоі
мітусяцца, як мурашкі, двое маленькіх хланчукоў.

Яны махаюць рукамі гэтак шпарка, што іх па-
драныя лахманы расхрыстваюцца і адкрываюць
голае цела... Піла ўсё глыбей ды глыбей уядаецца
ў сэрца хвоі і... тра-а-х!—плазам упала шурпатае
дрэва. З-пад снежнага куродыму ўзняўся працяглы
стогн паваленага дрэва-асілка.

Малыя дрывасекі—браты. Старшаму—Цішку—
дзсяць гадоў, меншаму—Халімону—восем.

Іх бацька—кульгавы Цыпрук—сам працаваць не
мог.

Выпраўляў кульгавы Цыпрук хлопчыкаў да
кушца ў лес на заробкі. Гэтым кармілася сям'я.

Трудна жылося малым дрывасекам.

— Добра, што хоць на полудзень маем па кавалку хлеба...

Паваліушы некалькі хвой, хлопчыкі ўзяліся шчыра грызці сухі хлеб. Вочы іх заіскрыліся, шчокі расчырванеліся...

— Ого, есці, ого!.. Якая радасць!..

Яшчэ не скончылі яны палуднаваць, як узялася завая, мяцеліца.

Застагнаў, закрахтаў хвойнік. Пачаў кружыцца снег.

Быццам белыя коні, уздыбіліся гурбы...

Усе дрывасекі разбегліся хутка дамоў, а Цішка з Халімонам баяліся, каб бацька не наракаў, што зарана прышлі з лесу... Селі пад вялікай хвой, прытуліліся адзін да аднаго і дрыжэлі...

— Блюся!— усхліпваў меншы, Халімон.

— Во дурань, чго баяцца?!— супакойваў яго большы, Цішка.— Зараз дамоў пойдзем.

— Дамоў пойдзем!— шаптаў Халімон.

Яны пайшлі.

Стагнаў і палохаў бор, але хлопчыкі так-сяк ішлі, а на чыстым полі нічога не відаць было. Гурбы снегу, нібы белыя мядзведзі, качаліся на прасторы, дыхалі холадам ды сыпалі цвёрдым шрогам у вочы...

Халзілі-халзілі, брылі-брылі, але куды—і самі не ведалі...

Змарыліся. Агарнула ноч. Снег дайшоў вышэй пояса.

— Ляжам!— сказаў меншы, Халімон.

— Ляжам!— адказаў большы, Цішка.

Ляглі. Моцна, моцна прытуліліся адзін да аднаго.



Зрабілася так цёпла...

І злаецца ім—сядзяць яны за сталом.. Маці радуецца, што прышлі... Корміць іх цёплым праснаком... Бацька пазірае на іх добрымі вачыма і лагодна ківае галавой. Пад'елі і паляглі на палок каля печы... Котка лашчыцца да іх, і яны радасна заснулі...

.....

У поўнач усцішылася мяцеліца.

Вынырнуў з за хмар чырвоны месяц. Вакол яго мігацеліся зоркі і пазіралі весела на белую зямлю.

Толькі на трэці дзень адкапалі замёрзшых малых дрывасекаў.

Вільна, 1912 г.



ДЕТАНІСЦЫ

ушная цёмная ноч.

Міронава сям'я спіць у пуні на свежым сене. Не спіцца толькі двум: старому дзеду Мірону і яго васьмігадоваму ўнуку Андрэю. Дзед думае цяпер, як ухітрыцца найцішэй выйсці з пуні, каб нявестка не пачула, ды напісаць ліст сыну у Амерыку. Андрэйка трымае ў руках лазовую свісцёлку, якую днём скруціў яму дзед, і ціхутка свішча. Усе смачна спяць пасля працы на сенакосе, як пасля кірмашу усёроўна. Дзед аглядаецца па баках ды асцярожна падымаецца з свайго месца.

— Андрэйка! — нецярыліва шэпча дзед. Андрэйка ўжо ведаў, што дзед заве яго ў хату ліст пісаць. Ён хутка падняўся на ногі і спрытна падскочыў да дзеда. Дзед узяў яго за руку і палажыў сабе палец на губу з таемным відам; Андрэйка добра зразумеў, што гэта значыць: „ані-мур-мур“ — трэба маўчаць, як вады ў рот набраўшы.

Гэткім чынам дабраліся яны да варот пуні. Дзед адчыніў іх гэтак спрытна, што вароты і не рыпнулі. Два змоўнікі вышлі на палворак.

Тут зноў калацілася сэрца дзеда — усё пераш-

коды розныя, каб іх заламам заламалі! То Жучка, каб яе немач, забурчыць,—могучь пачуць у пуні і гвалт нарабіць. То гэты падшывалец, Андрэйка, не можа вытрымаць—прабірае яго спакуса гэтак свіснуць, каб аж рэхі пакаціліся з усіх старон, каб аж ліха на веніку прыляцела.

Дзед адабраў у яго свісцёлку і палажыў сабе за пазуху.

З выглядам найвялікшых злачынцаў яны ўвайшлі ў хату.

— Дзядок, свісцёлку дай.

— Толькі, Андрэйка, нямоцна, бо ўсіх чарцей разбуліш,—прасіў дзед і аддаў свісцёлку.

Андрэй пачаў у пацёмку скакаць і свістаць.

Дзед хутка запаліў лучынку і выняў з-пад абразоў у куде аркуш паперы, што ўдзень дастаў у мястэчку за венкі.

— Ну, цяпер, каток ты мой,—казаў дзед да

Андрэйкі, — адласі мне свісцёлку на той час, пакуль ліст напішаш, а пасля я табе яе вярну. Бярыся, як Халімон за бога, казаў той!

Андрэйка нічога на гэта не адказаў, толькі з нейкай смагай свіснуў у апошні раз шчыра і працягла; старанна выцер свісцёлку аб свае штонікі і аддаў дзеду. Сам ён дастаў з палічкі чарніла, ручку з пяром. Масціўся, масціўся Андрэйка на тапчане ля стала і ніякім чынам не мог сесці так, каб можна было пісаць. Як на ліха, тапчан быў нізкі, стол высокі, так што, сеўшы пісаць, Андрэйка чужь носам даставаў да стала.

— Хіба носам пісаць! — пажартаваў Андрэйка.

Дзед нічога не адказаў, торкнуў лучыну ў чорную шчыліну ля акна, вышаў сур'ёзны ў сенцы, прывалок начоўкі і палажыў на тапчан, каб Андрэй-

ку вышэй было сядзець. І то было нізка—Андрэйка даставаў да стала толькі барадой.

— Хіба барадою пісаць!—зноў пажартаваў Андрэйка.

Дзед нічога і цяпер не сказаў і яшчэ болей сур'ёзны падышоў да прыпечка, выняў з-пад чалеснікаў абсмаленую засланку і палажыў на начоўкі. Андрэй сеў на засланку.

— Цяперака, дзядок, будзе добра!—казаў ён, мацаючы рукамі засланку і пэцкаючы іх у сажу.

Ён замахаў пад сталом закарэлымі чорнымі ножкамі і ўпёрся каленам у стол.

Ва ўсіх яго рухах выяўлялася таемнасць вялікай змовы. Відаць было, што ад гэтага ён меў нямала прыемнасці. Ён узяў пяро ў рукі, і на яго твары выразілася вучонасць. Успомнілася яму, як ён колькі разоў падпісваўся за няграмотных на павестьках, што дзесятнік прыносіў з воласці. Ён рукою тады выводзіў гэтак, круціў так, і выходзіла: „Андрэй Адамаў Вайда“.

Андрэйка ўсунуў ручку ў чарніла, забыўся яе атрэсці і перш-наперш абліў паперу чарнілам, зрабіўшы чорную пляміну велічынёю з медны пятак. У школе гэта называецца „булка“. Стары настаўнік за такія булкі так моцна цягне за вуха, нібы пугу ўе, а вучань на ўсе лады крычыць:

— А-а-ай! А-а-ай!..

Дзед думаў, што такія чорны кругляк на паперы робіцца дзеля фасону. Ён узяў лучыну ў рукі і бліжэй засвяціў перад Андрэйкам. Андрэйка падняў белую галоўку і заўважыў дзеду:

— Дым у вочы лезе. Пісаць не магу.

Дзед адсунуў лучыну.

— Ну?—запытаўся Андрэйка.

Гэта значыла:

— Скажы, дзядок, што трэба пісаць?

Але хутка Андрэйка ўспомніў, што салдат Мацей, які ўсім лісты піша, умее гэта рабіць надга хітра і ніколі не пытаецца, як пачынаць, салдат Мацей заўсёды сам пачынае:

„За дубовым сталом пішу залатым пяром міласціваму гасудару з нізкім паклонам, жалаю ўспеху ў дзялах ваших“...



Андрэйка выпучыў вочы, высунуў язык, засоп носам і пачаў старанна выволзіць літары. Ён іх маляваць хацеў надзіва, але яны выходзілі ў яго вельмі нягрэбныя. Рука, умазаная ў сажу, пакідала сляды на паперы: сцяжынкi і ручаінкi.

Рухалася пяро па паперы, як цяжкі воз па старой грэблі.

І вось ён скончыў „пачатак“ пісьма вельмі задаволены. Гэта будзе прыемная неспадзеўка для дзеда.

— Нос! Нос!—закрычаў дзед так устрывожана, як-бы хата загарэлася.—Сапсуеш паперу!

Андрэйка ледзь выратаваў ад бяды новы аркуш паперы.

— Прачытай, што ты там накрэмзаў, пісар ты мой,—не выцерпеў дзед.—Паглядзім, з якога ты поля ягадка, з якога гнязда птушка.

Андрэйка пачаў чытаць па складах: „За ду-бо-вым сталом пі-шу за-ла-тым пя-ром“—і гэтак далей. Дзеду гэта паказалася лепей, чым добра. Ён сам быў ахвотнік да мудрых гутарак; ён любіў, часам, задаць, усыпаць, адгабляваць такое ядра-нае слоўца, ажно сусед вочы казеліў, як-бы хрэну нальпаўся. Дзеда лічылі за вялікага разумніка па ўсёй аколiцы. Андрэйка быў вельмі ў-рада-ваны, што дзеду спадабалася, і ён папрасіў у дзеда свісцёлку.

— Не, не дам цяпер. Не лезь смалой!

— Да-а-ай!—прасіў Андрэйка.

— Не! не дам!

— Хоць разок свісну!

І яны абодва глянулі адзін аднаму ў вочы.

— Дай...

— Не дам...

— Пісаць не буду...

Дзед занепакоіўся:

— Адзін раз, кажаш? Ой, глядзі, каб гэты раз не пацсаваў увесь сказ!

— Дальбог, разок толькі!

Андрэйка заёрзаў на месцы і зрабіў шчырыя вочы.

Дзед даў свісцёлку. Хлопец упіўся ў яе праг-нымі губамі. Свіснуў раз, не вытрымаў—і свіснуў яшчэ раз. Забрахала Жучка на дварэ.

Дзед устрывожыўся.

Андрэйка вярнуў дзеду свісцёлку.

— Ах ты, верабей!—прабраў яго дзед.—Я-ж казаў, што цяпер няможна! Яшчэ паспееш з козамі на торг!

Дзед схаваў свісцёлку, паправіў лучынку, прыгатаваў другую і задумаўся. Андрэйка тым часам утаропіўся вачыма ў цені на закураных сценах. Дзед зрабіўся вялікі-вялікі, і лёдзь не поўхаты зацямніў. А ў яго, Андрэйкі, цень галавы на сцяне быў з цэбар. Гэта яго вельмі цешыла. І вось ён пачаў адной рукой рабіць казюлькі. Цень на сцяне ад яго рукі нагадваў казліную галаву.

— Каза, каза, дай малака! М-м-э-э-э!—замэкаў па-казлінаму Андрэйка.

Дзед усхапіўся з сваіх думак.

А думаў ён аб усіх крыўдах, што нявестка рабіла яму за ўвесь час, а болей за усё за апошнія тры гады, што яго сын, Адам, жыве ў Амерыцы. Гоніць яго злая нявестка, як сабаку, з хаты... Есць не дае... Штурхане часам...

— Пішы, каласок ты мой, пішы!—кажа ён да Андрэйкі.—Так пішы: „Сыноч ты мой родненькі! Ці я табе не бацька? Ці я не будаваў гэту хату? Ці я не гаспадарыў тут? Яшчэ во' якія мазалі на руках маіх...“

Дзед падымае рукі ўверх і пеням на сцяне паказвае свае мазалі.

Голас яго дрыжыць, слабее. Андрэйка прыхіліўся да стала, цяжка сапе і выводзіць буйныя, нязграбныя літары.

Дзед папраўляе лучыну, глядзіць на сцяну і гаворыць:

„Адам, сынок ты мой! Скажы, за што такая старасць паганая мая? За што гэтка кара? Як гэта кажучь: б'юць і плакаць не даюць... А чаму?“

Дзед робіцца гнеўным за гэту незаслужаную крыўду. Яго вочы пазіраюць у невідочную даль. Дзед спакойна чакае адказу на слова „чаму?“ і зноў дыктуе:

„Учора Аудоця, жонка твая, гадзіна, пачала, казаў той...“

— Пачакай! — крычыць Андрэйка, — я яшчэ там не скончыў пісаць тое!..

Дзед асадзіўся назад, як заклзаны конь, якога паціснулі за лейцы ў другі бок.

— А што ты там, каласок ты мой, напісаў? — запытаўся ён. — Дай паслухаем і патыліцу пачухаем.

— Ці я табе не бацька... — чытае павольна Андрэйка. — Як далей, дзядок, ты казаў?

Але дзед ужо забыўся, што раней дыктаваў, а тут яму хочацца выгаварыцца, выліць тое, што накіпела на душы. Ён чуе, што павінен гэта рабіць хоць перад кім-небудзь. Тады можа палягчэе...

— Ага! ага! — пачынае ён далей. — Во, за язык як-бы хто пацягнуў. Дзяры лыкі, калі дзяруцца.

„А ўчора нявестка так піхнула мяне ад стала, ажно старыя костачкі мае чуць не рассыпаліся... Яна называла мяне гультаям... Як гэта кажучь, быў конь ды з'ездзіўся... А тапчан гэты я майстраваў. А стол гэты хто рабіў, калі не я?.. Куды ні кінь — усё мой клін“.

Дзед закашляўся. Доўга трымаўся за грудзі.

„Што мне рабіць? Хіба торбу надзець і пайсці жабраваць? Не па Юрку шапка, казаў той... Ды

торбы не маю... Ой, жыццё ты маё горкае, бы палын! А вось, не хочучы, наўмысне жыву... Ты на гару, а чорт за нагу... Чаму ты, божухна, смерць-збавіцельку мне не шлеш? Такое жыццё мне, як цяжкія жорны на спіне. Калі топішся, то за брытву хопішся, казаў той...“

Дзед зноў закашляўся...

— Якую долю чалавек хоча? Га? Гэта-ж баламуцтва—прасіць на сваю галаву пагібель... А я вось прашу, шчыра прашу...

З яго мутных вачэй пацяклі слёзы...

Дзеду, адчуўшы слёзы на сваім высахшым твары, зрабілася вельмі шкада самога сябе. Ён заплакаў ціха, глухім голасам, сарамліва, нібы нешта ўкраў у сябе самога, і мямліў бяззубым ротам, як-бы хлёбнуўшы гарачай вады...

Гэтак прайшло колькі хвілін. Дзеду палягчэла. Як-бы тое цвёрдае і калючае, што стаяла ражном у горле, прайшло ў нутро. Ён закурыў люльку, паправіў лучыну і прысеў на тапчан.

Андрэйка збіўся з панталыку. Спаць яму хацелася, і не мог ён парадкам у дзеда дабіцца што пісаць.

— Дык кажы, дзядок, што пісаць?

— Пішы, каток, пішы!—строга сказаў дзед.

„Кажуць людзі: у людзей пытай і свой розум май. А гаспадарку яна, ведзьма, вядзе, дык толькі крый ты божа! Як гэта кажучь: сабакам сена касіць“.

Дзед пачаў на пальцах лічыць:

„Буланка здохла. Кароўка чучь ногі валочыць. Сена пагіло. Калі я ёй што кажу, дык яна толькі адгіркваецца. Хоць ты перад ёю макам рассыпайся—не памагае!.. А я тытуну не магу

дастаць... А ці ўбачымся мы ўжо з табою?..
Далей вочы—лягчэй сэрцу, казаў той... Я усё
слабею, сыноч ты мой... Зямля-матуля да
сябе цягне... Хто мне вочы прыплюсніць?
А хто хаўтуры па-людску ладзіць будзе?
А хто свечку паставіць за душу маю грэшную?
А круці не круці—ад смерці не выкруцішся...*

Дзед змоўк. Трос лысай галавой. Матылёк
кружыўся над палаючай лучынай. Андрэйка
залюбаваўся на яго. Палажыў ручку і давай
лавіць матылька.

Злавіў Андрэйка матылька, але той спрытна
выслізнуў паміж яго пальцаў, пакінуўшы на іх
слізкі пылок. Андрэй болей не гнаўся за ім,
і матылёк пачаў зноў рабіць кругі над агнём.
Андрэй пазіраў на яго доўга-доўга, пакуль вочы
не затуманіліся. Рознаколерныя кругі мітусіліся
над дзедам. Андрэй заплюшчыў вочы. Дзед
зрабіўся маленечкім. Усё злілося-сплылося разам
і... хлопчык заснуў, зрабіўшы другую, яшчэ
большую, чорную „булку“ на паперы.

Доўга думаў дзед. Але каб хто спытаўся
ў яго, аб чым ён думае, дык дзед не ведаў-бы,
што адказаць. Усё ў думках яго перамяшалася,
як-бы хто там віламі жалезнымі перавярнуў усё
дагары нагамі... У старых грудзях нешта балела,
нешта шчаміла...

— Заяц мне дарогу перабег,—казаў дзед
і заківаў галавой.—Здаецца, я нікому нічога
кепскага на свеце не зрабіў. Не капіў неба, не
псаваў хлеб, казаў той. Пішы, Андрэйка, пішы!

Андрэйка яшчэ мацней захроп. Котка вылезла
з-пад прыпечка. Нясмела і ціха падышла да стала,

скокнула на тапчан і, бліснуўшы вачыма, прытулілася да Андрэйкі.

„І ці ты на мяне забыўся, сыноч?—крыўдна махаў дзед левай рукой.—Ніколі капейкі якой не прышлеш, а яна мне назарэз цяпер патрэбна“.

— Пішы, Андрэйка, пішы, каласок!

Не бачыць дзед, што Андрэйка даўно ўжо спіць.

— Ці ты мне не сын? Ці я не бацька табе? Здаецца, не надта чужыя...

Але хутка нацягнутая струнка жалбы лопнула. Ён успомніў, што сын прасіў пісаць аб усім, што тут робіцца на вёсцы.

Дзед увайшоў у звычайны лад жыцця, дзе смутак чаргуецца са шчырым смехам.

„Эт, глупства!—махнуў дзед рукой,—што з таго, калі стары Арцём лепей жыве? Эт! Не кажы „гол“, пакуль не пераскок. А Мікіцёнак учора каня купіў у Даўгінаве, але кульгавы, падла, і Мікіцёнак усунуў сорок рублёў цыгану, чорту лысаму. Абадралі, як Сідараву казу. Тадора сёлета памёрла. Сёмка Халімона Бурага на вечарынцы гэтак галаву пабіў, што праз тры дні паехаў да Абрама на піва; і бацька яго гэтакі самы рызыконт быў: які чорт Хомка—такая яго жонка... А я ўжо і смак гарэлкі забыўся: не каштаваў бадай тры гады... Ніхто мяне не частуе: дзіця не плача, матка не дагадаецца, казаў той“.

— Пішы, Андрэйка, пішы!

„Ніхто старога не шкадуе; здаецца, хлебануў-бы чарачку, як расу свежую, і размяклі-б мае костачкі старыя, кроў пацяплела-б... І ўлетку ў кажусе цягаюся, бо мне холадна, мароз з касцей ідзе. А кажух ужо згніў на маім гарбу.“

Як гэта кажучь: не купіў бацька шапку—няхай
аушы мерзнуць”.

Навіны сыпаліся з вуснаў дзеда, як пацеркі
з парванай ніткі.

„А наш Жучка ўжо гэтак, як калісьці, не
брэша—нейкую хрыпку дастаў. Мінуліся тыя
рокі, калі паны браліся ў бокі, казаў той“.

— Пішы, Андрэйка, пішы!

„Галагуцкі певень доўга хварэў, але-ткі жыве
на радасць. Як гэта кажучь: як шанцуе, тады
і Халімон танцуе...“

Ад мудрасці сваёй дзед павесялеў і ўвайшоў
у свой стос.

„А Наста выдала замуж Марылю за мурзатага
Максіма. Мо’памятаеш таго хлапца, які заўсёды
раззявіўшыся хадзіў, як сабака, што мух ловіць?“

— Пішы, Андрэйка, пішы.

„Няхай і мая кватэрка будзе, казаў той...
і Мацеева жонка, гэта жаба карэлая, сёлета заха...“

Але тут дзед раптам змоўк, бо лучына пагасла.

— Андрэй! Андрэй! Куды запалкі палажыў?

— Га?—усхапіўся Андрэйка.—Абаранкаў купіш
мне на капейку?

— Куплю, куплю, каласочак мой, а як-жа гэта
кажучь: узяўшыся за гуж, не кажы, што не дуж.

Андрэйка зноў заснуў. Яму свілася, што дзед
прывёс яму абаранкі з карчмы. Ён, Андрэйка, іх
начапіў на вяровачку і пабег па вёсцы, пабрыква-
ючы з песняй:

Гоп-гоп! І-га-га!

На буланцы ездзіць Янка.

Паўтараста рублёў санкі,

Пяцьдзесят рублёў дуга.

А кабыла—поўрубля!
Гоп-гоп! І-га-га!

Дзед пайшоў папоцемку ў сенцы шукаць, дзе
яйкі ляжаць, каб назаўтра ў мястэчка паплясціся
прадаць. Доўга пасля шукаў ён запалкі і страшэнна
лаяўся, знайшоушы іх у сябе за пазухай.

Ён разбудзіў Андрэйку, і яны пайшлі спаць на
сена. Пры гэтым дзед мармытаў:

— Што-ж! Вышэй пят не падскочыш! Заўтра
дапішам пісьмо...

Вільна, 1914 г.



ДЗЕ КАНЕЦ СВЕТУ?

аль была туманна-празрыстая, абрызганая з берагоў пазалотаю сонейка. Месцамі край неба падпіралі шчарбатыя хвойнікі. Месцамі ўзгорак у самае неба ўштраўся. Дзе-ні-дзе палосы далі, істужка за істужкаю, кайма за каймою, сшывалі неба з зямлёю. Нібы тканіны былі раскіраны радамі паміж неба і зямлёю дзеля таго, каб яны бяліліся на сонейку. Пачынаючы ад бору, яны былі спачатку цёмныя, потым сівелі і лёгкім, ледзь прыкметным, дымком зліваліся з блакітам...

Янка, малы сямігадовы хлопчык, пасвіў гусей на выгане ля рэчкі і пазіраў навокал здзіўленымі васільковымі вачыма. На кожным кроку бачыў ён дзівы-дзіўныя:

— ... З-з-м! з-з-м! Глядзі, Янка,—кажа залатая пчолка з кветкі канюшыны,—які велзарны абшар зямлі, канца-краю няма. А колькі гэтых кветак з салодкімі, зацукраванымі з'яночкамі! Ой, вялік свет...

— ... С-с-с! Колькі каласоў, братоў родных, вакол мяне,—шэпча жытні колас Янку,—ліку няма...

— ... Чалом! чалом! чалом, Яначка!— пые жаўранак над галавою пастушка.— Ой, як высока неба над намі, каб ты ведаў...

Янка шмат чаго бачыць, чуе і ведае. Равеснікі смяюцца з яго—ён заўсёды адзін, як дзікі ваўчок. Ні з кім у конікі не гуляе. Хаваецца ад усіх... Гэта нядобра. Вочы ў яго часам смутныя... Ён сумуе тады, калі на шырокім гасцінцы едуць падарожнікі. Яны паказваюцца з аднаго краю нябёс чорнымі жучкамі, большаюць, большаюць, пакуль зробяцца вялікімі, як Янкаў бацька. Чуе Янка лясак пугі, бачыць успацелых коней.

Здалёку-здалёку едуць падарожнікі. Янка вельмі зацікаўлена ўглядаецца ў іх. Цікавіць гутарка, вопражка, коні, калямагі.

І дзівіцца маленькі Янка і надзівіцца не можа...

Уздоўж, у даль дарогі едуць падарожнікі. Скрыпяць і грукаюць калёсы. Цішэюць-цішэюць. Меншаюць-меншаюць. І коні і людзі робяцца тымі самымі маленькімі жучкамі, якімі былі спачатку. Вось-вось схваюцца за пагорак на самым краі неба... Няма ўжо іх—згінулі-зніклі...

І зноў жоўтая дарога апусцела-анямела... Улёгся пыл залацістымі плямінамі... А ціш такая сярод летняга дня, што здаецца—увесь свет заснуў.

А Янка дзівіцца. Канца-мяжы няма дзівам яго неадступным:

— Скуль гэтыя падарожнікі, што прыехалі з „канца зямлі“?

— Куды яны паехалі, згінуўшы на другім „канцы зямлі“?

Пільна-пільна ўглядаецца Янка ў маўклівую істужку залацістай дарогі—нічога зразумець не можа.

Дарога мяккімі дыванамі залацістага пяску, цягнеца ўздоўж, перарэзваецца ўпоперак, вузлавата пляцеца ў розныя стораны на паверхні зямлі, нібы маршчыны на твары бабулі.

— Старая-старэнькая зямля наша, — думае Янка, — а жыве-жыве... Ды яшчэ якімі маладымі галасамі часта яго, Янку, дражніць.

Помніць ён, як аднаго разу з маткай у грыбы пайшоў. Загуляўся тады каля капца пры муравейніку і згубіў матку. Спужаўся і падняў крык на ўвесь лес:

— Матка, дзе ты?

— Матка, дзе ты? — дражніла яго зямля з усіх бакоў: з бярэзніку, з бору, з пусткі.

Ён у смех — зямля ў смех. Ён у плач — зямля ў плач.

Але больш за ўсё цікавіць яго дарога, бо па ёй людзі прыходзяць нямаведама адкуль і ідуць нямаведама куды...

То пакажацца сляпы жабрак-лірнік з хлопчыкам-павадыром. То на кірмаш едзе шмат народу.

І Янка бачыць і адчувае несупынны рух жыцця. Гусі ідуць у шкоду, а Янка, раззявіўшыся, пазірае на бязмежную дарогу, поўную незразумелых, цікавых рэчэй, абвеяную вабнымі з'явамі.

Шмат разоў меў Янка ад бацькі гарачую лупоўку за тое, што гусей у шкоду пускае.

— Дзе канец свету?

Янка думае цэлымі днямі, тыднямі, месяцамі даведацца не можа.

— Дзе канец свету?

— І бабка Аўдоцця гэтага не ведае. А дзядзька Арцём робіць толькі тое, што смяецца з яго запытанняў.

— Бацька то пэўна знае, але ў яго бязна дапытвацца: яшчэ, чаго добрага, разлуецца. Бацька вечна працуе, часу не мае.

— Сам, сам пазнаю. Розумам уласным даведаюся.

Прыслухоўваецца да страшных дзядоўскіх казак. Болей за усіх дрыжыць Янка ад страху, калі апавядаюць пра людаедаў і разбойнікаў. Слёзы самі коцяцца з яго вачэй пры жаласлівых песнях начлежнікаў. Сэрца маленькае выскачыць хоча з грудзей. Аднак тут-жа ён набіраецца адвагі— як вырасце, усіх людаедаў і разбойнікаў знішчыць.

— Дзе канец свету? Пэўна сонейка ведае, — думае Янка. А сонейка—яго першы сябар.

І ўлетку, і ўзімку, і увосені, і на вясну Янка ад усходу да захаду любіць пазіраць на сонца.

Жмурыць вочы на сонейка і чуе, што вялікая радасць расне ў яго сэрцы.

Сонейка — добры, шчыры вартаўнік таго абшару зямлі, што ведае Янка. Сярод лета сонца ўзыходзіць вельмі рана з правага краю гары, залоніць вершаліны альхоўніку пад гарою ля рэчкі; а заходзіць яно вельмі позна з левага краю гэтай самай гары і таксама залоніць вершаліны дрэў. Сонца робіць талы ледзь не цэлы круг над тым абшарам зямлі, што ведае Янка.

Увосені сонца падымаецца ўжо з бярэзніку. І заходзіць у цёмны бор. Яно дзеліць увесь круг толькі напалавіну.

Узімку сонца ўзыходзіць вельмі позна над дарогай на краі неба і заходзіць вельмі рана ў лагчыну. Яно абхоплівае зусім малы кавалак неба.

— Пэўна ўзімку холадна сонейку, — думае Янка.

А на вясну, як пачынае цяплець, сонца зноў даўжэй спацыруе па небе. Яно часам вельмі хораша хмаркі фарбуе. Янка наглядзецца не можа. Чаго-чаго не бачыш тады ў небе—і розныя замчышчы з белага і ружовага мрамару, і цэлыя стады невядомых звяроў, і велізарныя вогнішчы, і чырвоныя рэчкі...



Сонца ведае, дзе канец свету,—пераканаўся Янка аднаго разу пад вечар. Маці строга сказала—нікуды далёка ад гусей не адыйсціся, але раз назаўсёды трэба дабрацца да канца свету. Трэба дабрацца вось туды, дзе сонейка начуе за лесам, вось туды, куды знікаюць з зямлі падарожнікі...

Хлопчык зірнуў на гусей, што гагаталі ў сухой канаве на выгане. Глянуў на вёску: мо' хто з сваіх на вуліцу вышаў. Усюды было ціха і пуста. Цішыня на захад сонейка.

А сонца чырвоным пажарышчам стаяла за гарой і вабіла і звала да сябе малога Янку...

Янка пусціўся бягом.

Бег, бег дарогай; насустрач бярозка, дзе сонца павінна было зайсці уніз. Бач—аж сонца адскочыла далей ад сівой крушні. Яшчэ ніжэй спусцілася, апіраецца там круглым бокам аб зялёны дуб. Нядоуга думаючы, хлопчык з усіх ног пусціўся далей. Надта хочацца зірнуць, дзе сонца заходзіць...

А яно ад яго далей уцякае...

Янка змарыўся, спацеў, але імкнецца ўперад супроць сонца, супроць таго вялікага пажарышча, якім яно запаліла неба...

Новыя далі адкрыліся вачам Янкі, новыя лагчыны, новыя ўзгоркі, новыя лясы, новыя дарогі, дарожкі і сцежачкі, простыя і крывыя, ва ўсе бакі...

— Стой!—крычыць ён сонцу, крыху ўстрывожаны, бо бацьку ўспомніў, успомніў тую кару, якую будзе ён мець ад бацькі, бо пэўна гусі ў жыцце.

— Стой!—дражніць яго зямля з лесу, з-пад гары—з усіх старон.

— Стой!..

А Янка бяжыць з імпэтам уперад. Вочы гараць. Ён хоча ведаць:

— Дзе канец свету?

Сонца зайшло... Змрокі паплылі па лагчынах... Сівы туман узнімаецца над рэчкай. Паказаліся зоркі ў небе, замргалі аганькі на зямлі.

— Дзе канец свету?

— Пэўна ў кнігах аб гэтым напісана,—падумаў Янка.—Увосені ў школу пайду, вучыцца буду і аб усім, аб усім даведаюся.

НА ВАЛОЦЕ

Няхай спухну, калі гэта мана, няхай спухну!— хрыплым голасам гаварыў, засопшыся, хлапчук без шапкі, з скалмачанымі, успацельмі валасамі.

Хлапчук біў закарузлым цёмнабурым кулачком па парванай світцы ў худыя грудзі, хлёпаў па гразі босымі парэзанымі нагамі і усё паўтараў:

— Няхай спухну!

— У чым спрыва? Што такое? Гавары хутчэй!

— Няхай спухну, калі няпрауда!

У вачах хлопчыка ззяла радасць: ён выканаў сакрэтны абавязак. Ён глытаў словы, і здавалася, што ён шчыра жадаў раней слухнуць, каб лягчэй было потым апавядаць нешта вельмі цікавае і страшнае.

Яго абступіла грамада старых сялян, кабет і дзяцей. Кожны нецярпліва глядзеў хлопчыку ў рот і чакаў.

Хлопчык пазіраў ва ўсе бакі лесу і балотных абшараў, углядаўся падазрона ў цёмныя кусты і цяжка дыхаў.

— Скажы скарэй! Спхні, каб цябе чэрці, і кажы!— злосна крыкнуў адзін стары дзед, высокі

і худы, са зморшчаным тварам, з жоўта-сівай бародкай. Дзед пры гэтым моцна ўеўся скручанымі пальцамі ў плечы хлопчыка і пачаў яго тармашыць на ўсе бакі.



Хлопчук нібы гэтага толькі чакаў. Ён адразу загаварыў:

— Ліянеры даведаліся, дзе мы хаваемся. Ім сказаў зладзюк Бавэлчык.

— А, падліза панскі!—заскрыпеў дзед зубамі і моцна вылаяўся.—Яшчэ што даведаўся?

— Лігянеры сюды зараз прыдуць і забяруць нашых коней і кароў. Бавэлчык іх сюды вядзе зімнікам. Яй-права, не маю!

— Вось шэльма! Вось гад! Хіба ўцячэ ён адгэтуль разам з панскімі псамі, а то дам яму ў рукі яго шальмецкую галаву—хай цацкаецца з ёю, як з гарбузом.

На балоце пачэлася трывога. Мужчыны, жанчыны і дзеці замітусіліся, разышліся ва ўсе бакі—збіраць коней і кароў.

— У барок трэба ехаць праз Ціменку! Туды агіднікі не прабяруцца. І не гуртам ідзіце, а ў адзіночку, — закамандаваў дзед, — і голасу вялікага не падымаць!

Быў летні поўдзень. Забалочаная паляна, акружаная з усіх бакоў цёмнай сцяною лесу, мела ад гарачыні. Высокая па пояс зялёная шчотка травы была скалмачана людзьмі і жывёлінамі. Дзе-ні-дзе паміж травы ірделася мутнамелнага колеру балотная рудаўка, якая пазірала ўверх, нібы аграмаднае, мёртвае вока. Дзе-ні-дзе тырчэлі сухія, летаўнія стажарні. І стажарні паказвалі ворагу, дзе хаваюць сяляне коней і кароў.

Клопатна кружыліся нізка над травой балотныя птушкі. Яны займаліся сваёй звычайнай, штодзённай працай: лавілі мух, мушак, глыталі чарвячкоў і гучна чырлікалі на розныя лады. Дзе-ні-дзе горда і спакойна спацыравалі буслы.

На ўстрывожаных людзей звачвалі ўвагу толькі коні і каровы, якіх адарвалі ад яды. Людзі ў адзіночку ціха вялі коней, гналі кароў да рэчкі. Шурхатала трава затоеным шэптам:

— Ш-ш-ш... с-с-с...

Хлюпала балота і гойдалася пад нагамі зыбкай-зыбухай.

— Хлю-ю-п, хлю ю-п, хлю-ю-п!

Во людзі і жывёла праб'юць пухкі, верхні слой балота, аброслы высокай драцяной травой; праб'юць, як стары кажух, і праваляцца наскрозь, і следу ад іх не астанецца... Уздзівяцца маўклівыя буслы, зашастаюць моцнымі вахлярамі-крылямі, падымуцца над балотам і, купаючыся ў растопленым золаце сонца, панясуць у празрыстыя далі нямую казку аб тым, як балота глынула людзей і жывёлін...

Людзі ціха цягнуліся да рэчкі жывым ланцугом, уброд перапраўляліся і знікалі разам з сваімі жывёлінамі на другім баку рэчкі ў блізкай пушчы. Апошнім прабраўся сівы, высокі дзед.

Здалёку чуваць было кулямётнае стракатанне: „Тра-та-та, тра-та-та“.

Нібы хтосьці рассыпаў боб па сухім гліняным таку.

— Гэта нашы партызаны б'юцца са шляхтай, — падумаў дзед.

Усмешка з'явілася на яго худым твары. Ён прыпомніў, як калісьці і ён з туркам біўся. Тады і войны былі інакшыя, і ўсё жыццё было інакшае. Тады гвалтам цар гнаў людзей на бітву з невядомым ворагам, а цяпер людзі самі ідуць. Усе маладыя хлопцы з вакольных вёсак пайшлі на пана, ды не толькі маладыя, а барадатыя мужыкі пайшлі.

— Як не пойдзеш, калі шляхтуны катуюць мужыкоў, зневажаюць баб, да смерці замучваюць дзяўчат, паляць вёскі. Тут мусіш пайсці... Эх, каб я быў маладзейшы!..

Дзед глыбока ўздыхнуў.

— Але што-ж! Калі не я, дык двое маіх сыноў б'юцца цяпер з ворагам.

Дзед апошнім схаваўся ў пушчы. Там ён далучыўся да ўсёй грамады, якая трохі асмялела і гойкала ў лесе на жывёлін.

Праз густыя галіны высокіх дрэў сонца рэдка дзе пранікала. У пушчы стаяў вечны змрок. Пахла вільгацю, грыбамі. Дзе-ні-дзе тырчэлі вялізныя карчы-вываратні, падобныя да невядомых звяроў, да фантастычных жывёлін. Мох у гэтых мясцінах рос пухкімі падушкамі, папаратнік буяў вялізнымі кустамі. Хмяліу пах багуна і пераспелых ягад. Месцамі агалялася зямля. Яна была чорная, тарфяная, тлустая, бы масла. Стаялі тут яміны з вадою, нібы хтосьці выкапаў студні. Вада была пакрыта перламутравым блескам. Навакोल па мяккай зямлі былі адціснуты чотка сляды ваўкоў, буслаў і дробных птушак. Гэта было адно з тых месц, пра якія калісьці народ расказваў страхотныя казкі—з разбойнікамі, з лесунамі, з русалкамі.

Грамада людзей была занята. Кожны пільна глядзеў за тым, каб жывёла не заблукалася ў лесе.

Людзі прабраліся і праз гэты лес і дайшлі да Ціменкі—да балоцістага лугу, які доўгай і вузкай паласою цягнуўся паміж хвойнікам, сіснуты густым лесам з абодвух бакоў. Праз Ціменку яны дабраліся да сухога барка, што стаяў на невялікім узгорку цвёрдай, калючай барадой велікана.

Барок быў акружаны балотамі і лесам на некалькі вёрст вакол. Белапольскім бандам праб-

рацца сюды было немагчыма. Грукат страляніны даходзіў да барка глухімі, далёкімі водгаласкамі, якія ледзь трывожылі людзей. Сваіх гаспадарак яны былі пазбаўлены колькі дзён таму назад, калі паны пусцілі ў вёску чырвонага пеуня.

— Партызаны дадуць сабе раду, яны маюць шмат кулямётаў і стрэльбаў, і, пэўна, да іх ужо і большэвікі падышлі!

Сонца апускалася ўсё ніжэй і ніжэй. Надышоў вечар, і людзі, адарваныя ад свайго звычайнага ладу жыцця, ад усяго свету, зусім перайначыліся. Гора застыла ў грудзях камяністым комам. Рукі і ногі былі змучаны. Твары—загарэлыя і брудныя. Губы запякліся ад смага, а вочы пачырванелі ад бяссонніцы.

Старыя людзі бурчэлі сабе нешта пад нос. Дзеці не сумавалі. Ім усё гэта было цікава: нічога лепшага не трэба, як хавацца па лясах днямі і начаі.

— Тут-бы пастаянна жыць...— думалі дзеці.— Адно кепска, што вялікія не дазваляюць ім шуму рабіць. Гэтыя вялікія—народ дзіўны: пачалі добрую справу з вандроўкай па лясах і не давялі да канца—не даюць галёкаць па лесе, не дазваляюць свістаць, смяяцца; глядзі на матак і маучы нямаведама дзеля чаго...

Грамада людзей сабралася ў адну кучу. Дзед падазваў падлетка, які прынёс ім раней вестку аб тым, што польскія салдаты даведаліся ад Бавэлчыка, дзе яны хаваюцца.

— Сцяпанка, ведаеш што? Варта было-б зноў пабегчы паглядзець, што там у вёсцы робіцца. Толькі асцярожна, каб цябе не прымецілі.

— Няхай спухну, калі мяне прымецяць!—горача сказаў узрадаваны хлапчук.

— Ідзі і не марудзь там. Варочайся адразу назад. Толькі не заблудзіся па дарозе.

Хлапчук шуснуў у лес.

Жанчыны пачалі даць кароў у вялікія жбаны. Старыя сяляне курылі люлькі, нічога не гаворачы між сабою. А дзеці ціханька, крадучыся, забавляліся.

Надыходзіў змрок. Гулі і неміласэрдна кусаліся жамары. Яны кружыліся цэлымі тучамі. Людзі згуртаваліся ў адну кучу і елі вячэру—хлеб з малаком. Толькі некалькі мужчын асталіся вартаваць стада, якое таксама стаяла або ляжала цесным гуртам.

Вогнішча не разлажылі. Баяліся, каб іх не прымецілі. Бабы ўхуталі дзяцей у світкі і кажухі і палажылі спаць. Дарослым не спалася.

Нудна і непрытульна было ў лесе без вогнішча. Вільгаць пранізвала косці.

Прайшло поўгадзіны, гадзіна. Над зямлёй стаяў яркі, двурогі месяц, а сотні зорак былі рассыпаны ў сінім бяздонні неба, як залаты гарох.

Дзесьці блізка рагатала сава; маладыя ваўчаняты жаласліва вылі.

— І накруціла мяне паслаць зноў падшывальца, — сказаў высокі дзед. — Яшчэ заблудзіцца ў лесе.

— Спяпанка не заблудзіцца, — супакойвалі жанчыны. — Ён ведае лес і балота, як свой падворак.

У барку навакол шурхатала і шастала. Людзі пільна прыслухоўваліся. Нарэшце, зблізу затрашчэла за дрэвамі. Пачуўся людскі гоман.

Усе ўскочылі з сваіх месц. Ішло сюды некалькі чалавек, іх вёў хлапчук.

— Няўжо-ж легіянеры! — устрывожылся людзi
— У легіянерскіх шынялях, з бліскучымі бры-
лямі на шапках...

— Вось дзе канец нашым конікам і кароўкам...
Легіянеры падышлі блізка. З імі разам ішоў
моўчкі сусед-зрадаік Бавэлчык, які па-заліхвацку
трымаў рукі заложанымі назад — мабыць з вялікай
гордасці. Пры гэтым хлапчук круціўся між легія-
нераў, як уюн, і весела хіхікаў.

— Няўжо-ж ён іх наўмысне сюды прывёў? —
падумаў дзед. І лаянка, ядраная і моцная, сарва-
лася з яго вуснаў.

— Добры вечар, браткі! — сказалі легіянеры.
— Гэта-ж нашы хлопцы! — закрычала весела
грамада людзей. — Нашы хлопцы прышлі!

Палякаў мы ўжо выгналі адгэтуль, — сказалі
партызаны. — У нас цяпер чырвоныя — нашы
Палякі, уцякаючы, пакінулі свой абоз, дык мы
прыбраліся ў іхнія вопраткі. А вось гасця Бавэл-
чыка мы вам сюды прывялі. Хутчэй распаліце
вогнішча і гляньце на суседа нашага!

У адзін момант сабралі кучу сухіх сукоў,
і хутка запалала вялікае вогнішча. Пышна-чырво-
нымі языкамi шугаў уверх агонь.

Маладыя партызаны ў легіянерскіх вопратках
са стрэльбамі ў руках падвялі Бавэлчыка бліжэй
да вогнішча. Рукі ў яго былі звязаны за плячыма.
Гэта быў мужык гадоў пад пяцьдзсят. Кароткі,
прысадзісты, шырокаплечы. На круглым твары,
цаглянага колеру, тырчэлі сіваватыя, тоўстыя вусы.
Маленькія чорныя вочкі скаса пазіралі на людзей,
пазіралі драпежна і пужліва.

Бавэлчык служыў палясоўшчыкам у блізкага пана Бараноўскага, дзеля чаго і самога сябе напалавіну панам лічыў і быў у легіянераў шпікам: падказваў, дзе сяляне коней хаваюць і дзе знаходзяцца партызаны.

— Чаму, Бавэлчык, прышоў да нас без палякаў?—запытаўся дзед.

Бавэлчык апусціў галаву.

— Чаму не ўцёк з панам Пілсудскім?

Бавэлчык маўчаў.

— Кажы!—злосна закрычаў дзед і таргануў Бавэлчыка за звязаныя рукі.

— Мы яго захапілі пры польскім абозе, калі ён краў салдацкія вопраткі,—сказаў адзін з партызан.

— Шэльма ты! Зладзюга!—злаваўся дзед. Строга зірнуў на Бавэлчыка і плюнуў яму ў твар.

Бавэлчык уздрыгануў з ног да галавы і заскрыгатаў зубамі.

— Досьць!—сказаў адзін з партызан.—Вы пабудзьце пры агні, а мы з Бавэлчыкам пойдзем на гулянку. Марш, Бавэлчык!

Бавэлчык задрыжэў. Зубы ў яго забарабанілі. Ён прыдушаным голасам замармытаў:

— Злітуйцеся, браткі!

— Ідзі, шэльма!

Бавэлчык не хацеў ісці, але прыклады партызан паддалі ахвоты.

Ніхто Бавэлчыка не бараніў, усе маўчалі.

Паўстанцы разам з Бавэлчыкам зніклі паміж дрэў. Вогнішча весела гарэла. Прабудзіліся дзеці і пачалі забаўляцца пры агні. Ніхто з дзяцей ужо больш не баяўся шумець і забаўляцца: старшыя ім не забаранялі.

Праз колькі хвілін увесь барок уздрыгануўся ад грывотнага стрэлу.

З усіх старон каціліся адгалоскі. Усе паўскочылі са сваіх месц. Старыя жанчыны хрысціліся. Дзеці спалохаліся і некаторыя з іх пачалі плакаць.

— Бавэлчык атрымаў па заслугах, — глуха прагаварыў дзед і спакойна задыміў люлькай.

Мінск. 1923 г.

ШРАМ

Я прыглядаюся да старшага брыгадзіра Уладзіка. Ён малады. Невысокага росту. Шырокі ў плячах. Затоеная ўсмішка не выходзіць з яго добрадушнага акруглага твара, з прыжмураных вясёлых вачэй. Здаецца, што зараз ён скажа жарт, ад якога ўсе смяяцца пачнуць.

Яго лоб засланяе густы чорны чуб. Валасы паглянцаваны дажджом. Кроплі расплываюцца па твары. Лезуць у рот. Ён, брыгадзір Уладзік, спакойна хавае свой чуб пад мокрую шапку і выцірае лоб шырокай далонню.

На высокім ілбе, загарэлым ад сонца і ветру, глыбокі шрам мядзянага колеру. Шрам выглядае павялічанай коскай з круглай галоўкаю зверху, з заостранай закруткай знізу.

Шрам, захаваны раней густым чорным чубам, мільгнуў перала мною цікавай загадкай.

Адкуль такі шрам?

А дождж тысячамі пугаў лупцуе па топкай глебе, па калгасным абшары ранняй сяўбы. Дзе-ні-дзе на кволых усходах стаяць лужыны. Бригада капае

канавы для стоку вады. Чалавек дваццаць дзяўчат і падлегкаў жвава працуюць рыдлёўкамі.

Шпарка з-пад рук паказваюцца абрысы канаў. Яны адразу напаўняюцца вадою.

Калгаснікі ратуюць авёс.

Старшы брыгадзёр, Уладзік, сам намеціў лініі для канаў.

Час-ад-часу ён бярэ рыдлёўку і паказвае, як капаць.

Лупцуе дождж.

У некаторых на галовах мяшкі замест башлыкоў.

* * *

Калгас называецца „Чырвоная варта“. Ён ля самай мяжы з Польшчай. Калі глянеш з пагорка, дык той бок мяжы відаць, як на далоні.

Вунь маёнтак пана Тукайлы з белым палацам, з садам, з комінам ад бровара. А на самай мяжы адлюстроўвае ў сабе колер неба вялізная сажалка. Маёнтак дае пану Тукайлу мала прыбытку. І вось, жывучы каля самай мяжы з намі, ён задумаў таксама займацца „булаўніцтвам“. Яго парабкі выкапалі сажалку. І пан Тукайла пусціў туды на гадоўлю „залатых рыбак“.

З боку „залатых рыбак“ часта ў лагоднае надвор'е чуваць касцёльны зvon. Плыве ён прыглушанымі гукамі, нібы з аддаленасці сівых вякоў. Калгаснікі плююцца.

Усмешка зыходзіць з твара старшага брыгадзіра Уладзіка. Ён пачынае намацаць пальцамі свой глыбокі шрам на ілбе.

Калі трактары працуюць блізка ад мяжы, шмат хто з боку „залатых рыбак“ глядзіць сюды, як на дзіва.

Доўга яны стаяць на адным месцы і вачэй не зводзяць з нашых трактароў. Жандармы з нагайкамі заганяюць людзей у хаты.

А нядаўна з боку сажалкі з „залатымі рыбкамі“ пачулася галошанне. Вартаўнік пана Тукайлы ўкінуў хлапчука ў глыбокую сажалку. Хлапчук рыбу вудзіў.

—Плыві да залатых рыбак, пся косць!

Хлапчук утапіўся.

Матчына галошанне чуваць было некалькі дзён:

... А мой ты Макарок...

... А саколík мой любанькі...

... І ножкі твае не ходзяць...

... І вочкі твае не бачаць...

Усё чуваць было ў нас, слова ў слова. З боку касцёльных званоў і „залатых рыбак“ плылі да нас матчыныя скаргі. Яны каламуцілі нашу калгасную радасць.

Жаласлівыя калгасніцы выціралі вочы кончыкамі хустак. А брыгадзёр Уладзік у гэты час быў сур'ёзны і задумлены і часта мацаў пальцамі свой шрам на ілбе.

* * *

А вось пра гэты самы шрам. У вольную хвіліну Уладзік апавядаў:

Уладзіку было тады дзесяць год. Гарачы летні дзень. Лес пана Тукайлы густы і вялікі. Але Уладзік ведае яго не горш, чым панскія леснікі. Яму сцяжынкi не патрэбны. Ён нясе бацьку хлеб у торбе. З апаскай азіраецца па баках, прыслухоўваецца да кожнага шолаху.

—Мо' хто сочыць за ім?

Праз непраходнае балота Уладзік спрытна ступае з купінкі на купінку. Данёс. Узрадаваўся бацька, аброслы, загарэлы, з вінтоўкай за плячыма.

Абрадаваліся з бацькам яшчэ многія—такія-ж аброслыя і загарэлыя, з бліскучымі вачыма, са стрэльбамі.

— Малайчына, сынку! — пахваліў Уладзіка бацька.—Што там у нас?

—Шмат людзей заперлі ў панскай стайні. Там дзед Паўлюк. Там крывы Сапрон. Там...—і хлопчык пералічвае ўсіх, нібы чытае з паперы.

Бацька паглядзіў Уладзіка.

—Ідзі, сынку, дамоў. Толькі, як з лесу выйдзеш, шугай асцярожна. Ідзі жытам. Калі што якое—у жыце, сынку, хавайся. Хавайся ў жыце.

У бацькавых вачах аганькі горадасці. Кожная зморшчынка на яго ілбе радуецца і гардзіцца.

—Малайчына, Уладзік! Хлеба прынёс. А мы галодныя...

І па-сяброўску кажа хлопчыку:

—Сягоння ўночы вызвалім нашых з панскай стайні.

Твар бацькі робіцца строгім:

—Ты, сынку, аб гэтым ні слова!

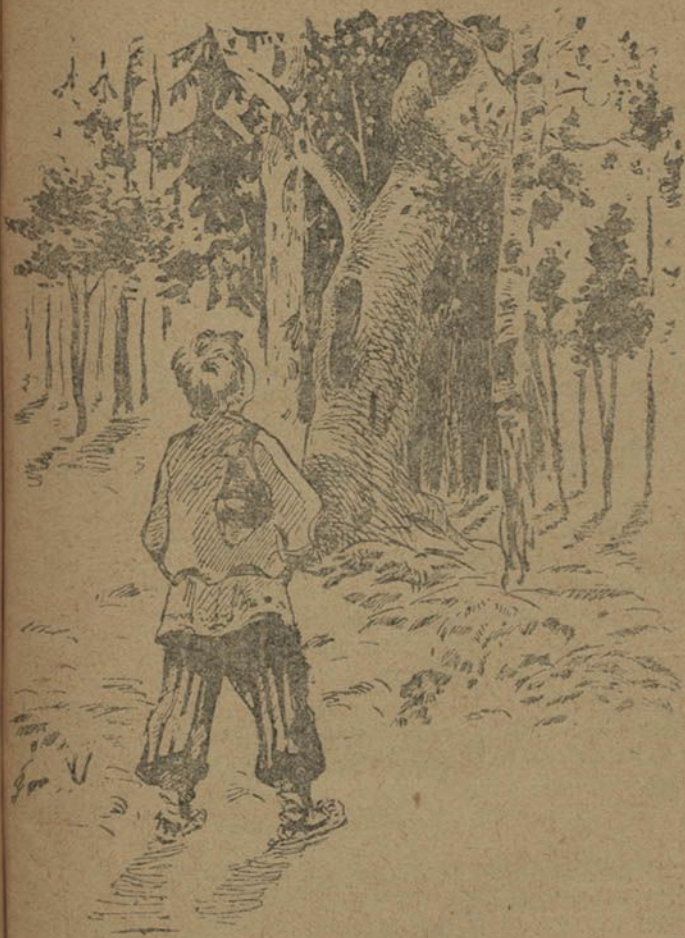
—Ні слова!

Ідзе Уладзік дамоў з пустой торбай. Ён рад: самае цяжкае зроблена. Галодным партызанам хлеба падаў.

А навакол—купкі з чырвонымі буйнымі суніцамі. Пахне маліннікам і грыбамі. Так цягне да ягад. Хлопчык нагінаецца, зрывае некалькі суніц і кладзе ў рот.

А дзяцел на дрэве стук-стук:

—Асцерагайся, Уладзік...



Ён дабраўся да жыта. Аглядаецца, ці не відаць дзе легіянераў. Ідзе сцяжынкаю між высокага жыта. „Цірлі-цірлі-цірлі“, пяе птушка над яго галавою:

—Асцерагайся, Уладзік...

Неба сіняе сіняе. За дробным хмызняком прытулілася вёска. Адтуль чутны ўрывістыя галасы, сабачы брэх:

—Асцерагайся, Уладзік...

Сіні матылёк кружыцца над ім, мільгае перад яго тварам, дражніца:

—Асцерагайся, Уладзік...

Забывўся Уладзік пра пустую торбу, што трымае ў руцэ, азіраецца па баках ды ідзе бліжэй да вёскі. У полі такая лагода, што хоць аставайся тут на мяжы, прыляж, маўчы ды глядзі навокал.

Галасы з вёскі плывуць яму насустрач. Галасы — не такія, як заўсёды. Холадна стала Уладзіку ад гэтых галасоў. Ён навастрыў вушы і слухае, утаропіў вочы і глядзіць. Выцірае торбай успацелы лоб.

Крыкі з вёскі чуваць больш выразна. Крыкі страху і распачы. Устрывожыўся Уладзік:

—Што там такое? Што здарылася?

Уладзік бягом бяжыць у вёску...

—Сто-о-ой!

Легіянер у чатырохкантовай шапцы, з бліскучым брылікам, падняўся з жыта і схопіў Уладзіка за руку.

* * *

Уладзік ашаломлены. Маўчыць. Моцна трымае пустую торбу. Яму здаецца, што туман засланіў яснае сонца, а з туману вызначаецца жылісты злосны твар легіянера. Рэжа слых злосны голас:

—Ты ідзеш ад бацькі? Ты насіў яму есці? Вось і торба ад харчоў. Дзе бацька?

Легіянер вырваў торбу з рук Уладзіка. Уладзік не даваў. Нібы ў торбе быў увесь паратунак і ўся бяда для яго. Ён кусаўся.

Легіянер прывёў Уладзіка ў вёску. Там у хаце яго бацькі сядзеў малады паніч Тукайла, апрануты па-вайсковаму.

—Пане паручык,—звярнуўся да паніча легіянер.— Вось птушку злавіў. Бацьку, атаману іхняй бандыцкай зграі, насіў есці ён у гэтай торбе.

Легіянер палажыў на стол торбу.

Паніч з кволым, як у дзяўчыны, тварам узяў торбу грэбліва двума тонкімі ружовымі пальцамі і давай вытрахваць з яе на стол хлебныя крошкі.

—Гэта ён у поле хадзіў. Я паслала яго карову паглядзець. Я-ж вам ужо казала,—пачуў Уладзік устрывожаны голас маткі.

Толькі цяпер ён заўважыў яе ў кутку. Яна сядзела згорбленая на ложку. Яе твар быў белы, як палатно. А вочы строгія, строгія. Адною рукою яна трымалася за бок. Вопратка на ёй была парваная.

—Дзе ты быў?—запытаўся паніч у Уладзіка лагодным голасам.

—У полі.

—Праўду кажы!

—Дальбог, у полі...

Уладзік зірнуў на пабітую матку і заплакаў.

—Нічога ні табе, ні бацьку не будзе. Толькі праўду кажы,—зноў лагодна прагаварыў паніч. Ён дастаў з кішэні шакаладку і падсунуў хлапцу.

—На, еш, не бойся.

Уладзік локцем адсунуў ад сябе шакаладку.

— Гыш ты, шчанё!—буркнуў паніч, і рукі яго задрыжэлі ад злосці.—Гавары, дзе бацька!

Паніч замахнуўся бізуном. Спіна хлапца пад лёгкай кашуляй апалілася агнём.

— Не бі яго,—грозна ускрыкнула маці, падскочыла і засланіла сабою сына.

Як град, пасыпалася на матку лупцоўка. Паніч Тукайла біў яе па твары, па руках, па плячах.

— Я скажу, паніч, я ўсё скажу. Толькі матку не чапай,—прасіў, маліў Уладзік.

— Кажы!

Перад уяўленнем Уладзіка мільгануў лес, бацька са стрэльбай ды ўсе іншыя аброслыя, загарэлыя суседзі. У гэтую ноч яны павінны выраптаваць усіх арыштаваных, што сядзяць запертыя ў панскай стайні.

Але над акрываўленай маткай вісіць бізун маладога Тукайлы...

— Я панічу ўсю праўду скажу...

Перад хлопчыкам замітусіліся сцены хаткі. Перад ім не адзін раз'юшаны паніч, а многа. Перад ім не адна акрываўленая маці, а многа. Хата ідзе ходырам, кружыцца, і сярод гэтага круга ён пачуў загад маці:

— Маучы!

Перад ім засвяціліся матчыны вочы—любныя, пакутлівыя і грозныя.

— Маучы!

Уладзік маўчаў.

— Дзе бацька?

Голасу паніча Уладзік не чуў. Ён толькі бачыў яго ўспенены рот і белыя зубы.

— Дзе бацька?

Паніч замахнуўся, і бізун з усяе сілы свіснуў над Уладзікам.

Калі Уладзік ачнуўся, галава яго была забінтавана. Горкі дым лез у вочы. Праз дым ён угледзеў сіняе неба і заклапочаны аброслы твар бацькі.

— Я, сыноч...

— Тата!— здзівіўся Уладзік,— ты?

— Я, сыноч...

— А дзе маці?

— Спіць, сынку, спіць...

Бацька адварнуўся ад пільнага, данытлівага поўірку сына.

Ад вёскі асталіся толькі печы і галавешкі. Дарогай ішлі атрады чырвонаармейцаў.

— А дзе маці?

— Легіянераў, сынку, мы выгналі адгэтуль. Бачыш, яны вёску спалілі. З панскай стайні вывалілі арыштаваных. Маладога паніча застрэлілі. Стары Тукайла ўцёк.

— А дзе маці?

* * *

Гэта было ў ліпені тысяча дзевяцьсот двацца-тага года. Маці Уладзіка пахавана ў гэтай вёсцы разам з іншымі, якіх замучылі панскія кэты... Вунь за новымі калгаснымі будынкамі курган в вялікім помнікам.

У Уладзіка астаўся на ілбе глыбокі шрам...

Мінск, 1935 г.



МЯДЗВЕДЗЬ

а небе толькі што ўзышла паўночная зорка. Ледзь-ледзь вызначаюцца чорнымі асілкамі высокія стагі. На пагорку ля самага броду рэчкі, Мацей Тадэучык—стары рыбак і паляўнічы—сядзіць на перавернутым чаўне пры слаба тлеючым вогнішчы і дыміць люлькай. Побач ляжыць на карчы яго стрэльба-дубальтоўка.

Мацей расставіў нанач венцыры ў затоках, а сам астаўся вартаваць, каб ніхто з блізкіх вёсак іх не вытрас, як часамі падшывальцы любілі рабіць.

Ля ног рыбака сядзіць калматая, чорная сучка Мурза—яго друг і таварыш заўсёды і ўсюды. Часам яна настарожваецца, утаропіць вострую морду ў бок скарбовага цёмнага лесу, што стаіць на другім баку рэчкі, буркне, піскне, прытуліцца цясней да кален гаспадара і зноў замоўкне, нюхаючы пільна вільготнае паветра.

Ціхая і мёртвая асенняя ноч. Цемра густымі пласцімі ляжыць на балоце і як-бы душыць усё. Нехта за рудаўкай на купінах дрыгвы хоча голасна запець, але як-бы захлёбваецца, і толькі буль-бу-у-ух чуваць па баках. Няясныя зыкі заміраюць у цемры...

Часамі птушка запішчыць жаласлівым голасам. Часамі затрашчыць нешта ў бары, заскрыпіць хвоя аб хвою. Гэта вецер прачынаецца і вандруе па лесе...

У паветры адчуваецца халодная вільгаць. Дождж—не дождж, а нешта вострае і калючае, дробнае і густое.

Мурза ўсё пільней аглядаецца па баках, усё рупней нюхае паветра, гіркае і непакоіцца.

— Што гэта робіцца з табою сёнейка? Хай цябе немач, хай цябе!—кажа Тадэучык да Мурзы і плюе ўбок. Ладзіцца заснуць пад кажухом, але нешта сон не бярэ. Трывога сабакі перадаецца і яму.

— Хай цябе немач, хай цябе!

Тадэучык устае, напраўляе вогнішча, напіхае зноў тытуну ў люльку і дзівіцца:

— Ліха ведае! Здаецца ўжо галоў сорак, з самага маленства, начую тутака і заўсёды сплю, як пасля кірмашу, а сёнейка нешта не тое... Сабака, каб яго немач, чуе штосьці!

Тадэучык апасліва азіраецца па баках, лыпільчыцы ў цемру, моршчыць лоб, а нічога ўгледзець не можа. Ён бярэ дубальтоўку, старанна выдувае куркі, вымае з раменнай сумкі пістоны, надзявае і не выпускае ўжо дубальтоўкі з рук. Мурза пры гэтым падбірае пад сябе хвост, апускае галаву і жаласліва вые.

У самым вясёлым месцы, калі часам дзе на падворку сярод белага дня сабака ні з таго, ні з сяго пачынае выць, нейкая жудасць нападае на чалавека. А тут, у глушы, у Тадэучыка ажно мурашкі заёрзалі па скуры.

— Ну, ціха, ліха! Якая трасца цябе бярэ?—прасіцца ён у сабакі і гладзіць яго па натапоршчанай

шэрці. Сабака на момант цішэе, і Тадэўчыку робіцца лягчэй.

Вечер узмацнеў. Хмары засланілі усё неба. Пачаў сыпаць дробны густы дождж. Усё злілося ў адно—і стагі, і дрэвы, і прастор. Нічога не відаць. Як у студні усёроўна. Круг цемры усё цясней і цясней абхоплівае вогнішча. Глухамань ночы трывожыць.

— А мо' лепей было-б сягоння на печы спаць, як Наста, жонка мая, раіла, а то няхай яе немач, няхай яе!.. А ўсе гавораць, што мядзведзь ходзіць па нашай аколцы. Збіраюцца нават аблаву рабіць.

Думаў Тадэўчык пайсці цяпер да хаты, але спыніўся. Яму здавалася, што, калі толькі зварухнецца з месца, хтосьці кінецца на яго.

Гэтак прайшло яшчэ з гадзіну. Урэшце Тадэўчык пачаў злавацца сам на сябе: шалаху і трэску ў кустах баіцца. Сорам... Тым часам з супроцьлеглага берага рэчкі, ля броду, яўна пачуліся цяжкія крокі... Сэрца Тадэўчыка абмерла, Мурза падскочыла да берага і пачала голасна брахаць, а Тадэўчык, спіснуўшы дубальтоўку ў руках, крыкнуў не сваім голасам:

— Хто там?

У адказ—толькі цяжкае сапенне ў вадзе.

— Мядзведзь!—прахрыпеў Тадэўчык і адскочыў ад агню каб лепей было з цемры ўглядацца ў звера і цэліцца ў яго з дубальтоўкі.

Мурза заскавытала і кінулася назад да Тадэўчыка.

Сапенне наблізілася. У Тадэўчыка шапка на галаве падымаецца. Ён коліць вачыма цемру, ды нічога не бачыць. Ён акамянеў ад страху і не можа крануцца з месца. Голас яго асекся.

Тым часам мядзведзь напіўся вады, вышаў на бераг і на задніх лапах, як старая баба ў перавертутым кажусе, накіраваўся да вогнішча...

Калі Тадэўчык угледзеў, што мядзведзь ідзе на задніх лапах, як чалавек, перавальваючыся пры гэтым з адной нагі на другую, страх яго крыху зменшыўся з прычыны такога падабенства да чалавека. Ён адсапнуўся і ўжо мог крануць рукой і нагой. Сабака пішчаў на розныя лады. Мядзведзь наступіў нагамі на агонь, атросся і пачаў таптаць вогнішча. Яно задыміла і пачало гаснуць.

— Ратуй, божа,—сказаў Тадэўчык у думках, прыцэліўся і націснуў курок.

— Асечка! Порах, мабыць, мокры, каб яго немац, каб яго!

Прыцэліўшы пальцам рукі курок, і нічога не вышла. Пістоны ляпнулі, а набоі асталіся...

Пачуўшы ляпанне стрэльбы, мядзведзь з гнеўным мармытаннем рынуўся на Тадэўчыка.

Вываў з рук чалавека стрэльбу, зламаў папалам, адкінуў убок і абхапіў пярэднімі лапамі Тадэўчыка, як добры сябар, які хоча кума пацалазаць... Тут Мурза асмелілася ды з гучным гаўканнем накінулася на мядзведзя і давай рваць яго зубамі за заднія ногі. Мядзведзь курчыўся ад болю, паазаліў Тадэўчыка і кінуўся на сучку. Яна пусцілася наўцёкі. Тадэўчык ачухаўся, звыкся трохі са страхам, і мазгі яго хутка запрацавалі:

— Уцякаць трэба не на грэблю, але ў зыбуху, у тыя кусты, дзе у замаразках бабы журавіны збіраюць. Там мядзведзь мяне не дагоніць.

Ускочыў на ногі—і наўцёкі, але мядзведзь пусціўся за ім удагонку... Хаця Тадэўчык бег хутка,



не аглядваючыся, але пачуў праз колькі хвілін
за сваімі плячыма цяжкае дыханне звера.

Лапа, цяжкая і вострая, уелася ў паясніцу
і зноў паваліла яго...

Мядзведзь стараўся дабрацца лапай да яго
твара і горла, але чалавек урыўся галавой у

мяккую зямлю. Тым часам Мурза насела на карак мядзведзя і ўгрызлася зубамі глыбока ў яго мяса. Мядзведзь ад болю моцна зароў і зноў пакінуў чалавека. Ён стараўся сцягнуць Мурзу з свайго карку. Трос галавой, круціўся ва ўсе бакі, увіхаўся, а сабака грыз яго не на жарт.

Тадэўчык пачуў, што на плячах у яго мокра, але, не звярнуўшы на гэта ўвагі, з усіх сіл ускочыў на ногі і пабег да кустоў.

Хмары сплылі з небасхілу. Паказаўся мутна-чырвоны месяц і слаба асвятліў абшар балота.

Мядзведзь скінуў Мурзу з сябе і зноў, з яшчэ большым імпэтам, пагнаўся за чалавекам. Тадэўчык спрытна пераскокваў з адной купіны на другую па дрыгвяных рудаўках, а мядзведзь ззаду чабохтаўся таксама досыць вёртка, але Мурза не давала яму спакою—рвала за ногі, за бакі. Тадэўчык, не чуючы болю, не аглядаючыся, імчаўся ўсё далей і далей. Гэткім чынам выбраўся ён з кустоў на поле. Ён чуў голас Мурзы далёка за сабою.

На чыстым полі ён падняў гвалт. Ад вёскі было не надта далёка, і хутка па ўсёй акаліцы пачалі брахаць сабакі.

Тадэўчык выбраўся на гасцінец, увесь у крыві і гразі, крычаў не сваім голасам.

— Людцы, ратуйце!

Вясковыя лацелі да яго з крыкамі: „Хто гэта?“ „Што гэта?“

Яны думалі, што канакрад папаўся.

— Мядзведзь!—крыкнуў Тадэўчык і страціў прытомнасць.

Назаўтра людзі знайшлі ля рэчкі сляды мядзве-

дзя, знайшлі паламаную напалам дубальтоўку, але Мурза прапала.

Тадэўчык доўга лячыўся ад ран на руках і плячах, ачуняў і зноў начаваў адзін на балоце і ставіў нанач венцяры ў затоках. Толькі добрага сабакі не мог сабе нажыць.

Кожны раз, апавядаючы аб тым, як сабака абараніў яго ад мядзведзя, ён стагнаў па ім, як па роднаму сыну.

Вільна, 1914 г.



УМАРЫЎСЯ

марыўся...

Гэта ён скарэй падумаў, чымся выгаварыў.

— Умарыўся...

Кожная частка яго змучанага працаю цела паўтарала гэтае слова. Досыць было глянуць на яго мутныя, затуманеныя вочы, на яго сагнутую, як бы папалам перабітую паясніцу, на яго павольныя рухі; досыць было пачуць яго цяжкія стогны— і кожны мог здагадацца, што чалавек умарыўся.

— Умарыўся...

Тут ужо яму самому здавалася, што крыкнуў на ўсё поле. Ён выгаварыў гэтае слова глуха, хрыпла, хворым, старчым голасам...

Закашляў і, глыбей ўрэзаўшыся сахой у зямлю, спыніў каня.

Сам адышоў на мяжу, сеў на крушні, зірнуў на вялікі абшар перад сабою і задумаўся.

Сядзеў доўга.

— Годзе!— сказаў ён самому сабе, — няма чаго валаводы валаводзіць, магу сказаць— годзе! Выгадаваў дзяцей, дачок усіх добра замуж павыдаваў, сыны— гаспадары рупныя і баяцца мяне яшчэ

цяперака, як дзеці малыя! Ой, трымаў я іх да-
гэтуль у сваіх абдугах! Ой, кіраваў я гаспадаркай!
Няма чаго валаводы валаводзіць, быў хлеб, было
і да хлеба...

Стары аглянуўся па баках, абцёр рот рукавом
і задыміў люлькай.



— І жалеза іржа з'ядае. І камень не вечны.
Адчуваю, што сілы мяне пакідаюць.

Ён выглядаў, як дуплаваты, струхлелы дуб,
які вась-вась зваліцца з вялікім грукатам. Усё-ж
такі былая сіла яшчэ дае сябе знаць.

— Прыдзецца лейцы выпусціць з рук. Няма
чаго валаводы валаводзіць; сыны мае—Янук і
Міхалка—гарапашныя, абыйдуцца і без мяне!

Няхай ужо мае старыя косці грэюцца на пяколку ў цяпле! Эт! не грэх ужо мне, старому, пад кажухом пазней паляжаць!

Халодны пот пакрыў яго твар. Рукі павіслі.

— Няма чаго валаводы валаводзіць! Як толькі пачынаю памятаць сябе, не глуміў я дарэмна хлеб на свеце—гнуў карак, рукі мазоліў... Меншага брата няньчыў, калі маці часу не мела; пасля ў пастухі пайшоў, пасля парабкам служыў. Вось так увесь свой век...

Ён злосна плюнуў.

— Цьфу! Згінь ты, люты вораг мой, старасць паганая! Змагаўся я з табою, але ўрэшце падлажыся—годзе!

Зноў паспакайнеў. Пачаў ціха разважаць:

— Няхай ужо Янук з Міхалкам самі гаспадарыць... Трэ' будзе без крыўды надзяліць гаспадарку, а я астануся жыць у старшага—у Янука. Ён такі паслухмяны, спакойны, падатлівы. Але... не!—Буду лепей жыць у малодшага—у Міхалкі. У Янука жонка—ведзьма... Эт! неяк будзе! Няма чаго валаводы валаводзіць!

Сумна глянуў на каня, што стаяў, апусціўшы ўніз галаву, і падняўся з свайго месца.

— Як вол да доўбні! Але нічым не паможаш. Ні я першы, ні я апошні!

Выпраг каня. Пацягнуўся дахаты.

Назаўтра ўжо уся вёска ведала, што стары Габрусь „выпусціў лейцы“ і выбіраецца з сынамі ў воласць дзяліць зямлю. Габрусь лічыўся ў цэлай аколцы прыкладным, здатным гаспадаром, якога дзеці не толькі баяцца і паважаюць, але і слухаюць, не п'юць і не марнуюць гаспадаркі. Янук і Міхалка, пачуўшы ад старога, што ён

болей сам працаваць не будзе, скідзе з плеч гэты цяжар і дзеліць гаспадарку, зрабіліся яшчэ больш паслухмянымі.

— І даўно-б, татка, так зрабіў! Або-о-о, ці мы самі не справімся! Годзе табе працаваць: мы будзем цябе слухаць, як і дагэтуль!

Нявесткі на такія самы лад заспявалі.

У воласці Янук і Міхалка крыху касурыліся адзін на аднаго—вядома-ж пры дзяльбе. Стары Габрусь патрапіў усё ўладзіць як найлепей, і яны здаволеныя прыехалі дахагы. Вымералі вяроўкамі зямлю, паўбівалі калкі, раздзялілі будынкі, і усё пайшло, як на мазаных калёсах.

Ад першага дня пасля дзяльбы стары Габрусь сядзеў на прызбе ды люльку смактаў.

— Адпачываю!—Першы раз за гэтулькі гадоў працы... Ой, як добра!—казаў ён, адчуўшы лёгкасць у касцях.

— Адпачываю!— тлумачыў ён суседзям.— Няма чаго валаводы валаводзіць, за плячыма сыноў магу цяпер адсапнуцца.

Але стары Габрусь, усё жыццё прывыкшы тупацца, не мог доўга выседзець без работы: нуда напала.

— Не, няможна гэтакі—тлумачыў ён сам сабе,— на адпачынак хопіць яшчэ часу! У-у-га-а! У магіле чалавек адпачывае незлічоныя гады... бясконца спіць... Жывому-ж чалавеку трэ́ нешта рабіць... Вядома, не пайду я з сахой навывперадкі з сынамі, не стану пракосы ганяць з імі ў перагонкі, але баранаваць, сена грэбсці—гэта рукам маім толькі на здароўе пойдзе!

І стары Габрусь зноў узяўся за работу. Паве-

сялеу. Павесялелі разам з ім і яго сын Янук а жонкай..

Як-бы там спачатку ні сыпаліся абяпанкі-цапанкі, што на старым бацьку і валасочка ніхто не зачэпіць, што старога бацьку на руках насіць будуць, але ўсё-ж такі хутка пачалі скардзіцца: чалавек пальцам аб палец не ўдарыць, а калі што-небудзь робіць, дык як той верабей лапкай..

— Дармаед!—закралася таемная думка ў сына.

— Дармаед!—казала нявестка ціхутка па вёсцы.— Стары нічога не робіць, ды есць за пяць маладых!..

— Няма чаго валаводы валаводзіць, стары ўсёроўна, як малы,—падумаў Габрусь, як узяўся за тья лёгкія работы, што рабіў яшчэ хлапчуком: сена грэбці, баранаваць, вярвачкі віць, трушанку трасці..

І Габрусь далей даваў думаць:

— Чалавечае жыццё ўсёроўна, як адзін паварот каляса: спіца знізу ўзнімаецца ўгару і зноў апускаецца ўніз. І квіта, дзядзька Мікіта. Было—і няма..

* * *

Далей-болей—і звыкся стары Габрусь са сваім новым становішчам—на „адпачынку“ ў сыноў. Прывыклі і дзеці. Яны алчулі, што зрабіліся гаспадарамі. Хоць стары бацька яшчэ працаваў, як умеў, але яны пачалі пазіраць на яго, як на лішняга. Габрусь яшчэ прабаваў так-сяк адбрыквацца, але скоры спазнаў, што не туды заехаў.. Сыны перасталі яго баяцца і паважаць, а нявесткі ў вочы „дармаедам“ і „гультаём“ называлі..

— Прапала! Гэтак трэба! Відаць, іначай быць не можа!..

І пачалася шэрая, неспагадная, адзінокая старасць... Габрусь зноў адчуў, што змарыўся...

Змарылася сэрца старое... Змарыліся думкі... Старога Габруся пачала ўгнятаць незаслужаная крыўда ад дзяцей. Ён слабеў—што дзень болей і болей... Пачаў сам з сабою гаварыць, бурчэць. Злаваўся на ўвесь свет і сам на сябе...

Сыны адсылалі адзін да аднаго, як шкодную, непатрэбную рэч... перакідваліся ім, як дзіцячай качалкай.

Колькі разоў прыходзілася яму чуць ад сваіх азвярэлых нявестак: „Чаму стары гэтакі жывушчы? Здаецца, пара ўжо на другі бок у дамавіне перавярнуцца“...

Стары Габрусь толькі трос лысай галавой...

* * *

Гэтак прайшлі два гады.

Крыўда ад сваіх хатніх што раз часцей спатыкала старога Габруся...

— Не магу гэтак! Не магу!—гаварыў ён сам з сабою,— няма чаго валаводы валаводзіць, дажыўся...

* * *

Усе ў хаце спалі, і ніхто не чуў, як лзед злез з печы, нацягнуў на ногі боты, світку, як насунуў вялікую зрэбную торбу на плечы, узяў кій у рукі, нешта пашаптаў ня кут і вышаў з хаты...

— Будзь шчасліва, хатка мая родная! Кожнае бярвенца тваё хіліла мой крыж уніз... Састарылася ты разам са мной... Цябе яшчэ падправаць,

падбудуюць, а мае старыя косці зараз зусім рассыплюцца!

— Будзь шчасліў, куток мой мілы, дзе жыў я з малых дзён!

— Бывайце здаровы, неспагадныя дзеткі мае! Я пайду ад вас...

— Ой, змарыўся тут! Няма чаго валаволы валаводзіць. Мо' і сапраўды жыву подаўга, як тая старадрэвіна...

— Калі гэтак, дык пайду жабраваць... Добрыя людзі будуць карміць, адзяваць і дазваляць хоць на адну ночку галаву старую прытуліць... Затое будзе спакайней на душы. Яны-ж людзі чужыя. На іх крыўдзіцца не стану.

— Мутныя слёзы цяклі па яго твары. Ён адвярнуўся ў другі бок і пайшоў камяністай дарогай... Выціраў вочы цвёрдымі, касцістымі рукамі, з якіх старадаўнія мазалі і не думалі сыйсці, да самых касцей уеліся.

Цёмра глынула яго. І ён, як-бы ўцякаючы ад ворага, сунуўся далей і далей...

— Умарыўся!.. Жыццё перажыць — не поле перайсці з сахой...

Стары Габрусь дабраўся да цёмнага бору і скоро схавануся паміж хваін...

Вільна, 1913 г.



ВІХОР

Вогнішча прыпала да зямлі, патухала і дыміла. Па чорных галавешках замітусліся агнёвыя мурашкі, заёрзалі і зніклі. Пацямнела. Пахла дымам і прэлай зямлёй, дзэгцем і печанай бульбай. Конюхі спалі, атуліўшы галовы і спіны тоустымі кажухамі, вольна раскінуўшы запрацаваныя ногі ў тлуста вымазаных ботах.

Над людзьмі строга шапацеў стагодні дуб. Нібы подых ночы, даносіліся шлоахі з блзкага бору.



Коней вартуе цяпер нізенькі лзядок Арцём. У кароткім кажушкі, са стрэльбай за плячыма, ён абыходзіць калгасны табун, што пасвіцца на свежаскошанай канюшыне. Адзіным відущым вокам

дзед упіваецца ў глухамань ночы. Некалькі дзесяткаў коней прагна ўткнуліся мордамі ў росную траву. Роўнае хрумсанне налае дзеду супакой. Ён папраўляе стрэльбу за плячыма, ледзь хіліць галаву набок і кагосьці сквапным вокам шукае між цёмных конскіх сілуэтаў. Пісклівым старчым голасам, пяшчотна, як да ўнука, ён кажа:

— Віхо-о-ор...

На гэты кліч, павольна і ляніва пераступячы нагамі, падыходзіць да яго зграбны, доўгагрывы, з лебядзінай шыяй жарабец і таропіць у старога свойскія, ледзь не дзіцячыя, зацікаўленыя вочы. Ён абнюхвае рукі дзедэ, пнецца губамі ў дзедэў твар і ціханька, ледзь чутна, іржэ, нібы просіць гасцінца.

— Ах ты-ы-ый... баламуті і-ха-ха.

Дзед хіхікае тоненька і дробна, нібы звоніць шклянэм званком. У яго голасе адчуваецца вялікая пяшчота. Дзед удумліва і доўга гладзіць свайго гадунца па круглай аксамітнай шыі. Жарабец стаіць нерухома, толькі выцягвае шыю і з асалодай прыслухоўваецца да дзедэвых пяшчот.

Урэшце дзед дастае з кішэні кавалак хлеба.

— Еш, Віхор... На-а-а...На!

Жарабец бярэ губамі хлеб і павольна жуе. Пабалаваўшы свайго гадунца, дзед вяртаецца назад да патухшага вогнішча. Жарабец ідзе за ім яшчэ некалькі крокаў і спыняецца. Дзед нагінаецца і пачынае з попелу выгортвань печаную бульбу. Перакідвае яе з далоні на далонь некалькі разоў, разломвае на дзве часткі, нюхае, ахкае ад прыемнага паху, здзьмухвае попел і кладзе ў рот разам з кажурою.

Пад смак печанай бульбы, нібы пад гукі песні,

дзед Арцём любіць думаць і думаць. Апошняя яго думкай—Віхор. Калгаснікі пастанавілі здаць яго сёлета Чырвонай Арміі. Учора раніцой дзед выкупаў Віхора ў возеры. Сівы, у яблыках, зграбны жарабец забаўляўся ў вадзе, як хлапчук: тупаў нагамі, фыркаў, плаваў, бурбалкі носам пускаў, доўгім хвастом па вадзе кругі рабіў і гарэзна і весела касіў вочы на дзеда. Стары прыгінаўся, упраўся далонямі ў свае вострыя калені і тоненька, доўга да слёз смяяўся.

— Ах ты-ы-ый... баламут...

Віхор, танцуючы, вышаў з возера на залацісты пясок, пырскаў ноздрамі, атрахваўся ад вады і паглядаў навокал гарачымі і смяшлівымі вачыма. Дзед чысціў яго цвёрдай шчоткай спрытна і жвава, як юнак. Віхор ззяў — аксамітны, бліскучы, гладкі. З лебядзінай шы і круглых шліфаваных бакоў цяклі тоненькія струменьчыкі чыстай вады.

Калі нізенькі дзядок дабіраўся шчоткай да яго шаўкавістага з раўком пасярэдзіне крыжа, Віхор прыгінаўся, каб дзеду лягчэй было даставаць, і прыслухоўваўся да шурхатання шчоткі. Ад прыемнасці Віхор не рухаўся з месца, апускаў галаву і жмурыў, нібы кот, фіялковыя вочы.

Дзед пры гэтым гаварыў да яго:

— Мілы мой Віхор... родны мой Віхор.— І адзінае дзедаўскае вока маладзела і радавалася.

— Не конь, а малюнак...— любавалася дзед і давай клапатліва аглядаць і абмацваць кончыкамі пальцаў яго круглыя, як талеркі, зграбныя, нібы адлітыя з бронзы, капыты.

— Разумны, як чалавек,— часта хваліцца дзед перад суседзямі сваім гадунцом.— Мне ён даецца, як тое ягнё, шчоцькай за мной ходзіць. А папробуй

яго гладзіць хто чужы—о-го-го! Ні за што не даецца! Ніякімі ласункамі яго не возьмеш! Як загнаеца, як захмыліцца, як застрыжэ вушамі, дык лепш не падступайся! Пярэдняю нагу паднімае—і тыц у чалавека, як рукой. А такія гордыя вочы ўтаропіць у чужака, хоць ты шапку знімі ды пакланіся! Прызнаю свой грэх, часам лішняю мерку аўса ўсыплю яму. Гэта і не грэх. Для Чырвонай Арміі гадуем...

Сілкуецца дзед Арцём печанай бульбай і пры гэтым думы розныя думае пра цяперашняе жыццё, пра даўнейшае. Цягнуцца дзедавыя думкі тоненькай доўгай ніткай.

... Калісьці ўраднік пры вобыску, пры шуканні бунтарскіх паперак, што сын знекуль прывёз, сцёбаў яго, бацьку, нагайкай...

Ад зорак да роснай травы цягнецца зялёнае павуцінне. Чорнай сцяной высіцца ўводдалі хвойнік. Шчыпле траву калгасны табун, і гэтыя гукі родзяць у вушах старога Арцёма нечуваны звон. Цэлая паводка хмар насунулася на неба. Зоркі патанулі ў іх, нырнулі, схаваліся. Цёмна-цямнютка навокал.

... Эх, каб месяц ядраны, яркі і круглы закрываў цяпер у нябесным полі макавым цветам!

І думкі дзеда вандруюць у далечыню мінулага—у сваю маладосць. Ён адсунуўся назад на трыццаць год. Страшна яму такая маладосць... Над ім, замест яснага месяца, свеціцца звярыная морда ўрадніка...

Не голас чалавечы чуе дзед, а нейкае рыканне?

— Дзе бунтарскія паперкі сына? Маўчыць дзед Арцём, сцяўшы зубы. Пячэ агнём

урадніцкая нагайка. Хацеў Арцём войкнуць ад болю—ледзь стрымаўся...

У хвойніку нешта шалахнулася. Ці то галінка трэснула, ці то птушка спрасонку крыллем устрапянула...

— Не спі, дзед... Сперажы калгасны табун.

Трыццаць год таму назад крыкноў дзед-Ураднік выбіў яму нагайкай правае вока.

Ці то дзед і цяпер крыкноў, ці то Віхор трывожна заіржаў, але стары ўсхапіўся. А засноў ён толькі што, стоячы. Устрапянуўся, выцер левае—відущае—вока і давай пранізваць ноч вострым, як шыла, позіркам. І сплыла хмара, і зоркі зноў вынырнулі з нябеснай паводкі, як залатыя рыбка. І зноў зялёнае павуцінне цягнецца ад зорак да зямлі. І між небам і зямлёй вырастае трое коннікаў. Яны шпарка імчацца па полі ў старану лесу.

Першы коннік сядзіць на яго Віхоры...

Хтосьці сэрца вырваў з дзедавых грудзей. Пуста і сцюдзёна ўнутры. А вось і горача стала. І думкі снібалі, як трыццаць год таму назад урадніцкая нагайка.

— Што мне на гэта скажа сын, стары будзёнавед? Дзе мне вока схаваць ад унука-снайпера? У каго сумленне пазычу, каб у родны калгас вярнуцца?

Задаўшы самому сабе такія запытанні, дзед схавіў стрэльбу і пальноў у самае неба. Зямля адклікнулася на стрэл з усіх бакоў. Прачнулiся конюхі, ускочылі на ногі. Трывога.

— Га? Што?—запыталіся яны.

А ў дзеда голас адняўся. Ён выстраліў яшчэ раз і ледзь прамовіў:

— Зладзеі... Віхор...

Стрэлы ўзнялі трывогу ў калгасе. Замітусіліся людзі. Засвяціліся вокны. Бягуць калгаснікі на поле да коней—і старыя, і малыя.

— Віхор! Ві-хо-ор!— заве асірацелы дзед. Родным далёкім іржаннем адклікаецца Віхор з цемры хвойніку.

Дзед уголас праклінае самога сябе:

— Хай-бы лепш зямля сырая мяне глынула! Хай-бы лепш...— Ён спыняецца і шукае для сябе самы страшны праклён, але патрэбных слоў не знаходзіць. Тады пачынае крыўдзіцца на Віхора:

— Каб яго ліханька не ўзяла! Каб яго маланка не спаліла! І даўся-ж баламут у рукі чужому чалавеку! Ай-яй-яй!

Не ведае дзед, што Віхор ані не вінаваты. Як пачуў жарабец каля сябе нейчыя крокі, дык адразу падняў трывожна галаву. Яму раптоўна накінулі на шыю аркан. Так моцна зацягнулі пятлю, ажно ў вачах зялёныя абручы закруціліся.

Вочы вылезлі на лоб, затуманіліся слязьмі. На жарабца напала млявасць. Ногі так задрыжэлі, што Віхор ледзь не упаў. Ён нават не чуў, як на яго надзелі вуздэчку. Стаяў ён увесь мокры ад поту і ціхі, як цялё... Калі знялі аркан, хрып-лае бульканне вырвалася з горла дзедавага гадунца. Калі ён ледзь адсопся, яго сцэбанудлі па нагах вачым цвёрдым і балючым. Віхор паймчаўся, куды вочы глядзяць. Ён у тую хвіліну нават не пачуў на сабе чалавека і думаў, што ўцякае ад ворага. Трапіў якраз на блізкую дарогу.

— Віхо-о-ор!..

Голас дзеда вярнуў яму прытомнасць. Віхор застрыг вушамі, даў дубка, падняў угару пярэдня

ногі і рашуча крутануў галавой на голас дзеда. Але жалезныя цуглі бязлітасна адварнулі галаву ў другі бок і да крыві парэзалі губы... Ён выгнуў лебядзіную шыю, захроп і з ноздраў сыпнуў дым... Ніяк не можа скінуць з сябе кагосьці чужога, агіднага, злога, ненавіснага. Той прырос да яго спіны драпежнай расамахай. Віхор падскочыў угару заднімі нагамі, ледзь не перакуліўся, а ганебны чалавек хоць-бы што...

Чалавек сцёбае яго нечым балючым між вушэй, па вачах. То страшэнна лаецца і пагражае забіць на месцы, то ласкавымі словамі ўпрашвае, час-ад-часу коліць цвёрдымі і вострымі абдасамі па мяккіх баках. Жарабец верціцца ўюном на адным месцы. Не хоча паддацца.

Ні Віхор, ні чалавек не заўважылі, што месяц, яркі і круглы, абліў хвойнік расплаўненым серабром. Наўскос усяго хвойніку расцілаюцца па ўтульным моху зялёныя абрусы. Непрытомным ад злосці стаў чалавек. Вочы яго сыпалі іскры. Ён заскрыгатаў зубамі, драпежна прыгнуўся тварам да шыі каня і моцнымі вострымі зубамі ўеўся ў гарачую мякаць каля грывы...

Віхор спалохаўся. Воучыя клыкі чалавека збянтэжылі яго да таго, што ён зноў падаўся сіле жалезных цугляў. Чалавек у радасці перамогі пачаў выць і раўсці па-звярынаму.

А дзсяткі людскіх галасоў захлэствалі і чалавека і каня.

— Віхор! Віхо-о-ор!—зноў пачуў жарабец знаёмы голас старога Арцёма.

— Віхор!—разлягаліся водгаласкі ў месячным хвойніку.—Віхо-о-ор!

Даўно зніклі першыя два коннікі на пакрадзёных конях. Калгаснікі даганяюць Віхора.

Не на сабе стала зладзею. Спрабаваў саскочыць з Віхора, каб схавацца ў лесе, але пры гэтым бразнуўся ілбом аб хвою і назад адваліўся, урэпіўшыся пальцамі ў гарачую густую грыву Віхора.

Жарабец адчуў волю. Цяпер ужо не чалавек на яго спіне, а як-бы мяшок з сенам. Віхрам імчаўся Віхор на знаёмыя, родныя галасы... Яркі свеціць месяц. Побач з канём імчыцца па роснай зямлі яго цень, падобны да вярблюда.

Спыніўся Віхор ля варот новай, асветленай электрычнымі лямпачкамі, канюшні. З яго спіны знялі аглушанага чалавека, аблілі вадой. Чалавек расплюшчыў вочы: стары знаёмы. За падпал калгаснай пуні ён год таму назад сядзеў у турме. Уцёк адтуль і хаваўся па тутэйшых лясах.

Віхор стрывушамі, і яго фіялковыя вочы сыпалі маланкі ад злосці. Ён не падпускаў да сябе нават дзеда Арцёма ..

Аднавокі дзед збянтэжыўся, як вандроўца Гулівер пры сустрэчы з гаспадаром казачнай зямлі, дзе гаспадарылі коні, а людзі іх вазілі.

Мінск, 1935 г.



АНЧАР

Апавяданне настаўніка

†

не было тады дзесяць год. За дзве зімы вучобы ў нашай царкоўна-прыходскай школе я нлаўчыўся чытаць. Я гэтаму вельмі радаваўся. Толькі разам з радасцю з'явілася бяда. Не меў чаго чытаць, не было кніг. Колькі ні прасіў у бацькі—ён усё аднекваўся:

— Няма грошай, сынку! Дай бог, каб хоць хлеб быў, а то яшчэ кнігі...

І, сапраўды, хлеба мы заўсёды мелі ўволю толькі да новага года. Пасля мы налягалі на бульбу і зацірку, а вясной—на шчаўе...

Але я да таго адчуваў голад на друкаванае слова, што краў у бацькі нават газеціну, якую ён хаваў на закруткі цыгарак разам з тытуном. Я сотні разоў чытаў этыкеткі на разбітых шкаліках ля ганку манаполькі: „Казённая винная лавка“. На пачках тытуну перачытваў: „Бакун. Табачная фабрыка. Харліп. Город Минск“. Іншай літаратуры не было.

Аднаго разу я меў першае вялікае шчасце ў маім гаротным жыцці. За тое, што я дапамог вы-

носіць з манаполькі на воз пустыя бутэлькі, манапольшчык паларыў мне кніжку Пушкінэ. Яна была вельмі патрапаная, без першых і апошніх лісткоў, але даволі тоўстая. З радасцю я ног пад сабой не чвў—іччаўся дахаты, нібы на крыллях. Я марыў аб тым, што прыду дадому, возьму пук лучыны. Меншая сястрычка Ганка будзе мне свяціць, а я—чытаць ды чытаць...

Быў зімовы адвячорак. Круціла мяцеліца. Ля платоў ляжалі вялізныя гурбы снегу. Я бег дахаты і па дарозе перагортваў кніжку—шукаў малюнкаў, „чалавечкаў“, „штушачак“, да чаго быў вялікі ахвотнік. Знайшоў на адной са старонак кучаравую галаву ючака, якая ўрэзалася ў маея памяці на усё жыццё.

Радасць мая расла з кожным крокам. Я ўжо блізка ля хаты. Зараз буду чытаць... Спыніўся каля самых дзвярэй. Што гэта?

З хаты члю галашэнне маці, тоненькі жаласлівы плач сястры і людскую гамонку. Спалохана адчыніў дзверы. На мяне ніхто не звярнуў увагі. Маёй ранейшай радасці як не было. Я застыў ад страху. Мяне сустрэла першае вялікае няшчасце ў маім жыцці. На лаве пад абразамі ляжыць мой бацька—жоўты, як воск, з заплюшчанымі вачыма. Да мяне падышла з плачам васьмігадовая сястрычка:

— Лывонка, Татку дрэва ў лесе забіла...

Худы, востры падбародак яе дрыжэў. Тоненькімі пальчыкамі яна ўрэлілася ў валасы, як мая маці, і пачала за ёю паўтараць нараспеў жаласлівыя словы галашэння.

Колькі дзён таму нзад мой бацька і дзядзька Язеп наняліся ў пана з суседняга маёнтка зваліць у галі пару дзсяткаў дубоў і парэзаць на кароткія

калодкі для клёпак. У маёнтку быў бровар, патрэбна было шмат бочак.

Ужо пры мне дзядзька Язэп у дзесяты раз апавядаў, як здарылася няшчасце, як стагодні дуб паддаўся пад пілой, як пачаў з крэтам хіліцца ўбок і як ён, дзядзька Язэп, крыкнуў майму бацьку: „уцякай! уцякай!“—і як дрэва ўдарыла бацьку па спіне, і ён нават ні разу не крыкнуў...

Маці ў дзесяты раз гаварыла, галасіла і плакала усё аб адным: яна дакарала нябожчыка, што пакі-



нуў без пары яе, бедную ўдаву, і дзетак-сіротак, якім прыдзецца цяпер шыць торбы ды пайсці пад чужыя вокны хлеба прасіць.

Я стаяў, нібы аглушаны доўбняй, пакуль разышліся гутарлівыя і спачуваючыя суседзі і суседкі. Мы асталіся адны. Я не мог усё-ж такі устрымацца, каб не памацаць за пазухай кніжку Пушкіна. Суседка прынесла доўгую тонкую васковую свечку. Маці запаліла свечку і паставіла ля бацькі. Пры маёй памяці наша хатка ўпершыню асвятлілася не лучынай... Гэта было для мяне даволі цікавым з'явішчам.

— Схалзі, сірацінка, пакліч Сымона-кантычніка. Няхай над нябожчыкам святыя словы чытае.

Так загадала мне маці, плачучы. Новая годнасць, — сіраціна, нададзеная маткай, — сціснула мне горла. З маіх вачэй ліліся ручаі слёз. Але справа не ў маіх слязах — патрэбен Сымон-кантычнік.

Ён быў адзіным пісьменным чалавекам у аколліцы, які чытаў псалтыр пры нябожчыках. Я добра ведаў яго акуллары, якія ён насоўваў на тоўсты сіняваты нос, акуллары з ніткамі замест аглабелец. Схіліўшы крыху набок галаву, Сымон-кантычнік правым — зрачым — вокам утыкаўся ў тоўсты замызганы псалтыр і гугнявіў нараспеў незразумелыя царкоўна-славянскія словы.

Я назваў Сымона-кантычніка.

Ён чытаў усю ноч псалтыр. Назаўтра пахавалі бацьку. На хаўтуры аддалі апошнія рублі: трэба было заплаціць папу, трэба было пачаставаць суседзяў гарэлкай і закускай, каб бацьку ўспаміналі добрым словам. У хаце, апроча некалькіх асміц бульбы, нічога не асталося.

— Што-ж нам цяпер рабіць? — бедала нешчаслівая маці. — Як жыць будзем?

Суседзі нараілі: мяне аддаць у пастухі, а Ганку — ва пльнку. Маці возьме нашы зароскі ў хату, будзе хадзіць на падзённую работу — і жыццё пойдзе, як па масле... Ужо знайшліся ахвотнікі, што хацелі забраць нас зараз жа з роднай хаткі... Маці адпрасілася:

— Няхай пабудуць у мяне да вясны... Яны-ж такія дробненькія... Няхай з роднай маткай пажывуць мае маленькія сірацінкі...

І вось дзень-у-дзень маці аплаквала бацьку, сябе — удаву горкую і нас — маленькіх нзімітаў...

Матчыні несупынны ляманг так выбіў мяне з каляі, што я спачатку зусім забыўся пра кніжку Пушкіна. Была тады вельмі халодная зіма. На дварэ стагнала і плакала мяцеліца. Дробныя акенцы былі залеплены звонку сівяватым снегам. У коміне пераліваліся на розныя лалы працяглыя тонкія посвісты. Мне здавалася, што сама зіма плача аб нашай гарогнай долі. Я — будучы пастух — адразу нібы пастарэў на некалькі год, не гуляў са сваімі равеснікамі, а ўсё сядзеў у хаце і думаў, думаў... І стала мне да таго нудна і цяжка, аж я не ведаў, што з сабою рабіць.

Аднаго разу ўвечары я ўспомніў пра Пушкіна. Я запаліў лучыну, дастаў кніжку, прысеў і разгарнуў яе.

Якраз трапіўся мне верш „Зимний вечер“. Я пачаў чытаць няўпэўнена, па складах:

Бу-ря мгло-о-ю не-бо кро-о-ет,

Ви-их-ри снеж-ны-е кру-тя:

То, как зверь, о-на за-во-ет,

То за-пла-чет, как ди-тя.

Маці і Ганка сталі побач і пільна прыслухоўваліся. Іх заваражыла рытміка, рыфмы. Маці ціха ўсхліпвала, а у Ганкі зусім высахлі слёзы. Верш гарманіраваў з пагодай, з настроем. З кожным новым радком маці ўсё больш уважліва слухала, усё спакайней знімала з лучыны нагар і выпірала з вачэй слёзы, якія ўсё набягалі, нібы з вечнай крыніцы.

З кожным новым радком я чытаў усё больш лёгка і плаўна.

Пушкінскія словы навявалі на маці лагодны смутак. Нячутнымі крокамі да яе сэрца падкрадвалася прымірэнне з „доляй“. Маці пазірала на мяне—на старэйшага ў сям’і, на будучага гаспадара—з ціхай гордасцю: гэта-ж не жарты, сын ужо чытае. Я зірнуў на яе і зразумеў яе думкі: „Можа, не прыдзецца яму з сякерай у лесе зарабляць на хлеб. Ён вырасце разумнейшым за бацьку... Бач, як чытае...“

Я крыху спыніўся і давай перагортваць лісткі, каб для сваёй уласнай цікавасці загалюкі чытаць шэптам.

— Чытай яшчэ,—папрасіла маці такім ласкавым і літасцівым голасам, ад якога рукі ў мяне дрыгнулі.

Я натрапіў позіркам на слова „Анчар“. Я прачытаў яго ўслых, і маці паўтарыла за мною шэптам гэтае незразумелае слова—„ан-чар“.

Звыкшыся крыху са шрыфтам, я чытаў новы верш лепш, чым першы. Маці пачала таксама пільней прыслухоўвацца. Калі я прачытаў: „Лішь вихорь черный на древо смерти набезит“, у маці затрапяталіся расніцы. За мной яна шаптала ўвесь

верш і Бадай у поўны голае ганарыла разам са мною вось гэту страфу:

Принес і ослабел і лег
Под сводом шалаша на лыкі,
И умер белый раб у ног
Непобедного владыки.

Праз сваё вялікае гора маці адчула сэрцам змест гэтага верша, у якім смерць бацькі была так выразна растлумачана. На худым твары маці зазьялі новай свядомасцю яе бліскучыя сінія вочы. Яна растлумачыла мне верш Пушкіна вельмі арыгінальна: анчар—дуб, з якога робяць бочкі для гарэлкі, яд—гарэлка, князь—наш пан, а раб—забіты бацька...

Заспакоены пры першым вершы позірк маці загарэўся гневам. Вочы сталі сухія. Яна ў вялікім абурэнні пачала праклінаць нашага пана ды іншых паноў. Усё ліха, казала яна, ад іх ідзе.

Гэта было ў 1904 годзе.

Праз паутара года парабкі пана падпалілі маёнтак. Палалі будынкi на гумне, агонь пераскочыў на бровар. Са страшнымі выбухамі агнёвае мора з бровара захлынула панскія пакоі. Бандарную майстэрню, з гатовымі бочкамі ды кучамі клёпак і абручоў, падпаліў я сам, у адплату за смерць бацькі. Пры гэтым я спяваў (сам мелодыю прыдумаў) песню „Анчар“.

Сякерай у лесе, аднак, і мне прыходзілася пасля зарабляць на хлеб. Мая граматнасць да Кастрычніка мне хлеба не давала.

Не глядзячы на цяжкае жыццё, я з Пункіным не разлучаўся ніколі. Я купіў пасля ўсе яго творы. І не было выпадку ў маім жыцці або ў жыцці

маіх суседзяў, якога-б я не ілюстраваў радкамі Пушкіна. Ён навучыў мяне любіць прыроду, працу, волю, незалежнасць ад багатых і разумець узаемаадносіны між людзьмі. Дзякуючы Пушкіну я пачаў займацца самаадукацыяй. З пятнаццаці год я ўжо быў у хаце поўным гаспадаром, часам урываў адну-другую грыўню на кнігу. А пасля грамадзянскай вайны, калі я вярнуўся дадому з партызаншчыны, я скончыў тэхнікум і зрабіўся настаўнікам.

Мая маці жыве пры мне. Сам грамаце яе навучыў. Паволі чытае і перачытвае яна вершы Пушкіна. І кожны раз, калі чытае „Анчар“, успамінае смерць бацькі. І злосць, і сум у яе вачах на ранейшае жыццё засланыюцца радасцю нашых шчаслівых дзён пад Сталінскім сонцам.

Мінск, 1937 г.

З м е с т

| | |
|-----------------------------|----|
| Прадмова | 5 |
| У шалашы | 21 |
| Пяць лыжак зацеры | 29 |
| Малыя дрывасекі | 33 |
| Летапісны | 37 |
| Дзе канец свету? | 49 |
| На балоце | 55 |
| Шрам | 65 |
| Мядзведзь | 74 |
| Умарыўся | 81 |
| Віхор | 88 |
| Анчар | 96 |

Рэдактар *В. Няміра*
 Тэхрэдактар *Я. Карпіновіч*
 Карэктар *Р. Каплан*

АТ 01187 Падпісана да друку 13/ХІІ 46 г. Тыраж 30 000 экз.
 Папера 70×108/12 Вуч. аўт. арк. 3,6 Друк. арк. 3¼ Зак. 280

Друкарня ім. Сталіна. Мінск, Пушкіна, 55.

†

Цана 2 руб.

Ku/s/47



В0000002727556



Бел. адзед
1994 г. ▲

НА БЕЛОРУССКОМ ЯЗЫКЕ
Змитрок Бядуля
РАССКАЗЫ
Государственное Издательство БССР
Минск 1947